

CUMHURİYET DÖNEMİ
İSLAM TARİHİ AKADEMİSYENLERİ-1:
İKİ YAKIN ÇALIŞMA ARKADAŞI
HULÛSİ YAVUZ VE CAHİD BALTACI

ERŞAHİN AHMET AYHÜN

EĞİTİM

yayınevi

**CUMHURİYET DÖNEMİ İSLAM TARİHİ AKADEMİSYENLERİ-1:
İKİ YAKIN ÇALIŞMA ARKADAŞI HULÛSİ YAVUZ VE CAHİD BALTACI**

Erşahin Ahmet Ayhün

Editörler: Sakine Rana Ayhün, Hatice Sena Ayhün

Yayınevi Grubu Genel Başkanı: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Saliha Ravza Ayhün

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-385-294-8

1. Baskı, Temmuz 2025

Kütüphane Kimlik Kartı

**CUMHURİYET DÖNEMİ İSLAM TARİHİ AKADEMİSYENLERİ-1:
İKİ YAKIN ÇALIŞMA ARKADAŞI HULÛSİ YAVUZ VE CAHİD BALTACI**

Erşahin Ahmet Ayhün

102 s., 148x210 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-385-294-8

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mechanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah.
Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok,
No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah.
10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
bilgi@kitapmatik.com.tr

EĞİTİM YAYINEVİ
GRUBU

EĞİTİM
yayınevi

SALON
yayıncıları

Kitapmatik
yayıncıları

kitapmatik
İnternet Kitaplığı

EĞİTİM
kitabevi

“Bu çalışmamı üzerimde emeği olan bütün hocalarıma ithaf ediyorum.”

Erşahin Ahmet AYHÜN

Dr. Öğr. Üyesi Erşahin Ahmet AYHÜN

İlk ve orta tahsilini memleketi Eskişehir’de tamamladı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı üniversitede “İslâmın İlk Yıllarından Emevîlerin Sonuna Kadar Deniz Seferleri” (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Fayda) konulu yüksek tezini ve “Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri” (Danışman: Prof. Dr. Hulûsi Yavuz) konulu doktora tezini hazırladı. Sivil toplum kuruluşlarında çalıştı. Devlet okullarında ve özel lise-lerde öğretmenlik yaptı. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kuruluş yıllarında akademik ve idarî görev-lerde bulundu. Bir dönem kuruluş aşamasında olan İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi’nde görev yaptı. Hâlen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü’nde Dr. öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Hız. Peygamber’in hayatı, Kırım Hanlığı, İslam Denizciliği, Ahîlik Teşkilâtı ve Yunus Emre konularında çalışmaları bulunmaktadır.

Evli ve üç kız babasıdır.

TAKDİM

Bismillahirrahmanirrahim.

Cumhuriyet dönemi İslam tarihçilerinin çalışmalarını ve ortaya koydukları eserleri değerlendirmek, hem bilimsel hem de kültürel açıdan son derece önemli ve faydalı bir faaliyettir. Merhum arkadaşlarımız Prof. Dr. Hulusi Yavuz ve Prof. Dr. Cahid Baltacı ile, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne dönüşmesiyle bir araya geldik.

Prof. Dr. Cahid Baltacı'nın Osmanlı medreselerini konu alan kapsamlı bir eseri bulunmaktadır. Prof. Dr. Hulusi Yavuz ise "Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti" adlı çalışmasıyla, Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki varlığının tarihi arka planını ve stratejik önemini ortaya koymuştur. Yemen, İslam'ın kutlu beldelerini savunmak için elde tutulması zaruri olan bir bölgeydi. Bilindiği üzere, 16. yüzyılda Portekiz ve İspanya en güçlü iki Hristiyan devleti konumundaydı. Papa'nın Amerika kıtasını bu iki güç arasında paylaştırmasının etkileri günümüzde bile gözlemlenmektedir: Örneğin, Brezilya'da Portekizce konuşan Katolik bir nüfus hâkimken, Latin Amerika'nın geri kalanında İspanyolca konuşulmaktadır. Portekizliler 1543 yılında Kızıldeniz'e girerek Cidde'ye çıkarma yapmış ancak püskürtülmüşlerdir. Amaçları, Mekke'yi ele geçirip Osmanlı hakimiyetindeki Kudüs ile takas etmektir. Bu gelişme, Osmanlı'nın Yemen'deki varlığının ne denli gerekli olduğunu açıkça göstermektedir. Osmanlı, Babü'l-Mendeb Boğazı'nı kontrol ederek 16. yüzyılda hem Portekizlilerin hem de sonrasında İngilizlerin Kızıldeniz'e girişini engellemiştir. Bu yönüyle merhum Prof. Dr. Hulusi Yavuz'un eseri, tarihimizin mühim bir dönemine ışık tutmaktadır.

Yine aynı şekilde rahmetli Prof. Dr. Cahid Baltacı'nın Osmanlı medreseleri hakkındaki çalışması da, 16. yüzyılda dünyanın en güçlü devleti olan Osmanlı'nın eğitim sistemine ışık tutması bakımından milli tarihimizin mühim bir bölümüne ışık tutmaktadır.

Dr. Erşahin Ahmet Ayhün'ün, Cumhuriyet döneminde yetişmiş İslam tarihçilerini ve onların faaliyetlerini ortaya koyan çalışması son derece yararlıdır. Çünkü biliyoruz ki Türk milleti tarih boyunca büyük başarılarla imza atmış olmasına rağmen, bu başarıları yazılı olarak belgelemekte yeterince titizlik göstermemiştir. Buna karşılık Batı toplumları, kendi tarihlerini bütün ayrıntılarıyla ve işlerine geldiği gibi yazıya geçirerek gelecek nesillere aktarmaktadır. Bizim de engin tarihimizin izlerini tespit ederek, bu bilgileri günümüz gençliğine seviyelerine uygun ve anlaşılır bir dille aktarmamız gerekmektedir. Çünkü, biliyoruz ki, Avrupalı tarihçilerin belirttiği gibi tarihten Türk çıkarılırsa tarih diye bir şey kalmaz. Ancak Türk milleti kadar kendi tarihine yabancı bırakılmış, ona başkalarının gözüyle bakan bir tarih algısıyla yetiştirilmiş başka bir millet bulmak zordur. Bu nedenle, Dr. Ayhün'ün Cumhuriyet dönemi İslam tarihçilerinin özgün çalışmalarını gün yüzüne çıkararak yayımlaması ve bunları kayıt altına alması büyük bir hizmettir. Bu çabanın, diğer tarihçilerin eserlerini de kapsayacak şekilde sürdürülmesi, Türk tarihçiliği açısından son derece kıymetli olacaktır.

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	5
İÇİNDEKİLER	7
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

PROF. DR. HULUSİ YAVUZ

HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

1. PROF. DR. HULUSİ YAVUZ'UN HAYATI	15
2. ESERLERİ	16
2.1. <i>Kitaplar</i>	16
2.2. <i>Makaleler</i>	17
2.3. <i>Lisansüstü Tezler</i>	19
2.3.1. Yüksek Lisans	20
2.3.2. Doktora.....	22
3. ESERLERİNDEN ÖRNEKLER.....	23
3.1. <i>Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti</i> 1517-1571.....	23
3.2. <i>İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Tesiri</i>	24
3.3. <i>Doktora Tez Özetleri</i>	25
4. GÖRÜŞLERİ	28
4.1. <i>Söyleşi</i>	28
5. FOTOĞRAFLAR.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

PROF. DR. CAHİD BALTACI

HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

1. PROF. DR. CAHİD BALTACI’NIN HAYATI.....	47
2. ESERLERİ	48
2.1. Kitaplar	48
2.2. Makaleler	49
2.3. Lisansüstü Tezler	52
2.3.1. Yüksek Lisans	52
2.3.2. Doktora.....	54
2.4. Dergi.....	55
3. ESERLERİNEDEN ÖRNEKLER.....	55
3.1. Tasavvuf Lügatı	55
3.2. XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri	61
3.3. İslam Medeniyeti Tarihi.....	69
3.4. “Kalkınma Köyden Başlar”.....	74
3.4. “Yeniden Doğuş”	75
3.5. “İslam Medeniyetince Cami”	75
3.6. “Türk Eğitim Sisteminde Kur’ân Kurslarının Yeri”	76
3.7. “Türk İslam Medeniyetinde Tarsus ve Medreseleri”	76
3.8. Doktora Tez Özetleri.....	77
4. GÖRÜŞLERİ	82
4.1. Söyleşi.....	82
5. FOTOĞRAFLAR.....	92
SONUÇ	93
KAYNAKLAR	95

ÖNSÖZ

Bu projeye Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinde İlahiyat fakültelerinin İslam Tarihi ve Sanatları bölümlerinde çalışma yaparak kalıcı eserler bırakan ve öğrenci yetiştiren öğretim üyelerine vefa düşüncesiyle başlanılmıştır. Bu çalışma 2020’den önce görev yapıp vefat eden veya emekli olan Akademisyenleri kapsamaktadır. Bir seri olarak düşünülen ve adını koymakta zorlandığımız bu diziye “Tarihe İz Bırakanlar”, “Cumhuriyet Dönemi İslam Tarihçileri”, “Vefa” gibi isimler önerildi. Bu çalışmanın nüvesini hoca saygısı ve öğrenci sevgisi oluşturmaktadır. Dönemin şartlarını zorlayarak tarihe iz bırakmaya muvaffak olan bu değerli ilim adamlarının her biri karatlarını ölçmeye kuyumcu terazilerinin güç yetiremeyeceği mücevher mesabesindedir. Hal böyle olunca çalışmaya nereden başlayacağımız konusu Cenab-ı Hakk’ın takdirine kalmıştır.

Lisans döneminde öğrencilerimize bitirme tezi olarak bu hocalarımızın hayatları, eserleri ve görüşleri konusunda tezler vermeye başladık. Konusu belli olan öğrencimizle ilgili hocalarımızın eserlerini tespit ederek okumalar yaptık, bu okumalar esnasında ortaya çıkan sorularla birlikte tavsiyelerini almaya yönelik sorular da hazırlayıp hocalarımızı ziyaret ettik. Üç nesili bir araya getiren bu röportajların ses kayıtlarının çözümlemesi gibi zahmetli işleri öğrencilerimiz dikkatle yaptılar. Yeri gelmişken bu bölümde katkıları olan öğrencilerimiz Süleyman Kortak ve Kadir Kazım Ay’a çok teşekkür ederim.

Hoca seçiminde İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nden emekli olan hocalarımıza öncelik verdik. Bu şekilde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden başlayarak ülkemizdeki bütün İlahiyat fakültelerinin İslam Tarihi ve Sanatları bölümlerinden emekli olan hocalarımıza ulaşarak mütevâzi bir arşiv oluşturduk. Projemizden önce vefat eden az sayıdaki hocamızın da aile ve asistanlarına ulaşmaya çalıştık. İşin içine girdikten sonra geç kalınmak üzere olunan bir çalışma olduğunu fark ettik, ni-tekim elinizdeki bu kitabın ana karakterleri olan her iki hocamıza da ömürlerinin son demlerinde yetişmişlik. Mekanları cennet olsun.

Doktora tez danışmanım olan Prof. Dr. Hulûsi Yavuz lisans lisansüstü eğitiminde de hocam olmuştur. Aynı şekilde Prof. Dr. Cahid Baltacı da lisansüstü eğitiminde hocam olmuştur. Kaderin cilvesine bakın ki, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nde Osmanlı tarihi alanında iki yakın çalışma arkadaşı olan hatta çalışma odaları da aynı koridorda olan hocalarımızın vefat tarihleri de bir birine çok yakın olup, ebedî huzur dergahına ardı ardına yürümüşlerdir. Makamları yüce olsun.

Bu çalışma hiçbir yerden destek almadan tamamen kendi maddi kaynaklarımızla ve öğrencilerimizin emekleriyle ilerleyerek en nihayet bugün ilk meyvesini vermiştir. Dileğimiz en kısa sürede diğerlerini yayımlamaktır.

GİRİŞ

Osmanlının son döneminde Maarif Nazırlığı yapan Emrullah Efendi, 1908 tarihinde Dâru'l-Fünûn kurup geliştirmiştir. Kurmuş olduğu bu üniversite 5 bölümden oluşuyordu:

Şer'i İlimler Bölümü
Hukukî İlimler Bölümü
Fünûn Bölümü
Tıbbî İlimler Bölümü
Edebî İlimler Bölümü

Şer'i İlimler Bölümü de Türkiye'de kurulan İlahiyat fakültelerinin ilk temelini oluşturacak olan bu bölüm yine Emrullah Efendi tarafından 1919'da kapatılmıştı. Cumhuriyetin ilanından birkaç ay sonra 6 Mart 1924'de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla ayrı ayrı kurumlar tarafından yürütülen mektep ve medreseler Maarif Vekaleti'ne yani şimdiki adıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir.

Yine Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. Maddesine göre İstanbul'da Daru'l-fünûn'a bağlı olarak 21 Nisan 1924'de bir İlâhiyat Fakültesi açıldı. Fakat çok geçmeden asıl neden "laik devletin din işlerine karışmaması" olsa da, bütçe yokluğu ve öğrenci sayısının yetersizliği gibi sebeplerle 1933 yılında kapatılarak onun yerine İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuş ancak, o da benzer sebeplerle 1936'da kapatılarak Edebiyat Fakültesi programında İslam Dini ve Felsefesi adlı derse dönüştürülmüştür.

Verilen mücadelelerden sonra 21 Kasım 1949’da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurulmuştur.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İmam Hatip okullarına ve din hizmetlerine ders verecek öğretmen ve din adamı yetiştirmekte zorlanmaya başlayınca 1959 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü açıldı. Daha sonraki yıllarda bu enstitülerin sayıları sekize çıktı.

12 Eylül 1980’de yürürlüğe giren 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunuyla bu Enstitüler dört yıllık lisans eğitimi veren İlahiyat Fakülteleri’ne dönüştürüldü. 1983-1984 öğretim yılından itibaren uygulanan İlahiyat Fakülteleri Ders Dağılım Cetveli’ne göre İslam Tarihi ve Sanatları bölümlerinde İslam Tarihi I-II-III dersleri bir ve ikinci sınıflarda, İslam Kurumları Tarihi, Türk İslam Edebiyatı, Seçmeli Türk Din Musikisi, Paleografya, Farsça dersleri ikinci sınıflarda, Türk ve İslam Sanatları dersi üçüncü sınıflarda okutulmaya başladı.¹

Bu düzenlemeye göre hali hazırda devam etmekte olan İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü derslerini veren ve 2020 yılına kadar emekli olan hocalar bu proje kapsamında çalışmıştır.

¹ Mustafa Öcal, “İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Bursa 1986), 111-123.

BİRİNCİ BÖLÜM

PROF. DR. HULUSİ YAVUZ

HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Bir sohbetimizde şimdiki aklım olsaydı İngilizce yerine vaktimin tamamını Arapça'ya ayırırdım. Zira, alemlerin Rabbi bize mesajını Arapça olarak göndermiştir. Arapça'yla ne kadar hemhâl olsak azdır demişti. Tam bir İstanbul Beyefendisi olan hocamız Osmanlı hayranıydı. Notlarını eskimez yazı dediği Osmanlıca rika hattıyla tutardı. Odasında kocaman bir Osmanlı İmparatorluğu haritası vardı, benden bu haritanın üzerindeki ismi Osmanlı Cihan Devleti olarak tashih etmemi istemişti. Tezimi yazarken “Evladım, Osmanlı mülkünde yaşıyoruz, onları incitecek bir şey yazmayasın” diye tembihlemişti. Anlattığına göre, İngiltere'deki hocasıyla çok iyi anlaşıyordu, fakat bir gün Osmanlı padişahları hakkında gayr-i ihtiyari sarf ettiği “Halife Sultanlar” ibaresi bu dostluğu bitirivermişti. Hilafet meselesi İngiliz profesörün tansiyonu çıkarmıştı. Adeta oturduğu sandalyenin altında raptiye varmışçasına yerinden zıplamış “Osmanlı Sultanları hiçbir zaman halife olmadı. Hilafet! hulefa-yı raşidin devriyle birlikte sona erdi!” diye sesini yükseltmiş ve hocamızın doktorasını yakmıştı.

*Doktora tez danışmanım Hulûsi Yavuz hocamı rahmetle anıyorum.
(Erşahin)*

1. PROF. DR. HULUSİ YAVUZ’UN HAYATI

Prof. Dr. Hulusi Yavuz, 1942 yılında Zonguldak’ın Devrek ilçesinde doğmuştur. 1963 yılında İstanbul İmam-Hatip Okulu’ndan, 1967 yılında ise İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü’nden mezun olmuştur. 1975 yılında İngiltere’deki Manchester Üniversitesi’nde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır.

“Yemen’de Osmanlı Hakimiyeti” konulu doktora çalışmasıyla, 1981 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi tarafından “doktor” unvanı verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çeşitli idâri ve uzmanlık görevlerinde bulunmuş; ardından İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü ile İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nde öğretim görevlisi olarak akademik kariyerine devam etmiştir.

1985 yılında İslâm sanatları ve mimarisi alanında “doçent”, Mart 1991’de ise “profesör” unvanını almıştır. İslâm sanatı, mimarisi ve tarihi alanlarında çok sayıda akademik yayını; kitap, makale ve tebliğleri bulunmaktadır.

Aile içinde eğitimle yakından ilgilenen birden fazla örneğin olması, kendisin tahsil hayatına yönelmesine ve ilimle meşgul olmasına vesile olmuştur. Nitekim, dedesi muallim, eniştesi de eğitmendir. Okula gitmesi ve iyi bir tahsil görmesi konusunda babası tarafından cesaretlendirilmiştir.

Prof. Dr. Hulusi Yavuz, yurt içinde ve yurtdışında birçok talebe yetiştirmiştir. Öğrencilerinin muhtelif yerlerde vazife başında olmasıyla iftihar etmektedir.² Evli ve iki çocuk babası olan hocamız 24 Temmuz 2024 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.

2. ESERLERİ

Burada hocamızın neşredilmiş olan beş kitabı ve dördü İngilizce olmak üzere yirmi bir makalesi zikredilmektedir.

2.1. Kitaplar

Hulûsi hocamızın kitaplarının listesi aşağıda verilmiştir. Ayrıca, bu çalışmanın ilerleyen kısmında bazı eserlerinin muhtevası hakkında özet bilgiler verilmektedir.

- 1) *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571*³
- 2) *İslâm’da İktisadî Nizam*⁴
- 3) *İlk Dönem Hadis Edebiyatı*⁵
- 4) *İslâm Medeniyetinin Avrupa’ya Tesiri*⁶
- 5) *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*⁷

² Özgeçmiş bilgileri kendisinden temin temin edilmiştir.

³ Hulusi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984.

⁴ Ömer Çapra, *İslâm’da İktisadî Nizam*, Çev.: H. Yavuz, İstanbul 1977.

⁵ Mustafa el-A’zamî, *İlk Dönem Hadis Edebiyatı*, Çev.: H. Yavuz, İstanbul 1991.

⁶ Montgomery Watt, *İslâm Medeniyetinin Avrupa’ya Tesiri* Çev.: H. Yavuz, İstanbul 1986.

⁷ Hulusi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

2.2. Makaleler

- 1) “Amerika'da Müslümanlar”⁸.
- 2) “Orta Doğu'nun Anlaşılması”⁹.
- 3) “Osmanlı Devletinde İslâm Hukuku”¹⁰.
- 4) “Avrupa Gözü ile Türkiye’de İslâmiyet (1900-1965)”¹¹.
- 5) “Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini”¹².
- 6) “Türkiye’de İslami Araştırmalar ve İlim Dünyasındaki Yeri”¹³.
- 7) “Kabe ve Haremeyn'in Muhafazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi”¹⁴.
- 8) “Sultan II. Abdülhamid Han ve Büyük Projesi: Bağdad Demiryolu”¹⁵.

⁸ Hüseyin Asad, “Amerika'da Müslümanlar”, Çev.: Hulusi Yavuz, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1978, cilt: XVII, sayı:2, s.78-87.

⁹ T.B. Irving, “Orta Doğu'nun Anlaşılması”, çeviren: Hulusi Yavuz, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1976, cilt: XV, sayı: 1, s. 58-63.

¹⁰ J. Schart, “Osmanlı Devletinde İslâm Hukuku”, çeviren: Hulûsi Yavuz, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1978, cilt: XVII, sayı: 5, s. 266-275.

¹¹ Annemarie Schimmel, “Avrupa Gözü ile Türkiye’de İslâmiyet (1900-1965)”, çeviren: Hulusi Yavuz, *İslâmî Araştırmalar*, 2/ 8 (1988),. 50-70.

¹² Hulusi Yavuz, Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895), (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)*, 1997, s. 279-284.

¹³ Hulusi Yavuz, “Türkiye’de İslami Araştırmalar ve İlim Dünyasındaki Yeri”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, (Samsun, 27-30 Haziran 1989)*, 1989, s. 25-30.

¹⁴ Yavuz Hulusi, “Kabe ve Haremeyn'in Muhafazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1983, 14/4, 43-50.

¹⁵ Yavuz Hulusi, “Sultan II. Abdülhamid Han ve Büyük Projesi: Bağdad Demiryolu”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü’s-Selâm) Uluslararası Sempozyum, 07-08-09 Kasım 2008*, 2011, cilt: II, s. 123-154.

- 9) “İslâmî Ziyâret Merkezi Olarak Eyübsultan”¹⁶.
- 10) “Osmanlı Padişahlarının İftihar Ettikleri Unvanlardan Biri: Hâdimü'l-Harameyn”¹⁷.
- 11) “İslam San'atları Bakımından Rumûzî'nin Fütûh-ı Yemen'i”¹⁸.
- 12) “XVI. Asırda Osmanlı-Hicaz Münasebetleri Hakkında Notlar”¹⁹.
- 13) “Bugünkü Türkiye’de Din ve Devlet Münâsebetleri”²⁰.
- 14) “Dil İnkılâbı Üzerine”²¹.
- 15) “İslam’da İlim ve Medeniyet: Kaynağı ve Te’siri”²².
- 16) “Sadriâzam Lütî Paşa ve Osmanlı Hılâfeti”²³.
- 17) “XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri”²⁴.

¹⁶ Yavuz Hulusi, “İslâmî Ziyâret Merkezi Olarak Eyübsultan”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, 2000, s. 282-289.

¹⁷ Yavuz Hulusi, “Osmanlı Padişahlarının İftihar Ettikleri Unvanlardan Biri: Hâdimü'l-Harameyn”, *Makâlât*, 1999, sayı: 2, s. 7-20.

¹⁸ Yavuz Hulusi, “İslam San'atları Bakımından Rumûzî'nin Fütûh-ı Yemen'i”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 4, s. 53-65.

¹⁹ Yavuz Hulusi, “XVI. Asırda Osmanlı-Hicaz Münasebetleri Hakkında Notlar”, *İslâm Medeniyeti*, 1979, cilt: IV, sayı: 2, s. 66-80

²⁰ Yavuz Hulusi, “Bugünkü Türkiye’de Din ve Devlet Münâsebetleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987-1988, sayı: 5-6, s. 145-152

²¹ Yavuz Hulusi, “Dil İnkılâbı Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989-1992, sayı: 7-8-9-10, s. 195-205.

²² Yavuz Hulusi, “İslamda İlim ve Medeniyet: Kaynağı ve Te’siri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, , sayı: 7-8-9-10, (1989-1992), 9-78.

²³ Yavuz Hulusi, “Sadriâzam Lütî Paşa ve Osmanlı Hılâfeti”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, , sayı: 5-6, (1987-1988), 27-54.

²⁴ Yavuz Hulusi, “XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 3, s. 49-77.

- 18) “Western Influence Upon the Ottoman Institutions the Council of State and the Council Judicial Regulations”²⁵.
- 19) “Western Influence upon the Ottoman Institutions: the Council of State and the Council Judicial Regulations”²⁶.
- 20) “Ahmet Cevdet Paşa and the Ulema of His Time”²⁷.
- 21) “Events Leading to the Compilation of the First Ottoman Civil Code”²⁸.

2.3. Lisansüstü Tezler

Prof. Dr. Hulûsi Yavuz hocamız dokuz adet Yüksek Lisans ve dört adet Doktora olmak üzere toplam da on üç adet lisansüstü tez yönetmiştir.²⁹

²⁵ Yavuz Hulusi, “Western Influence Upon the Ottoman Institutions the Council of State and the Council Judicial Regulations”, *İslâm Medeniyeti*, 1981, 5/41 (Ocak 1981), 71-80.

²⁶ Yavuz Hulusi, “Western Influence upon the Ottoman Institutions: the Council of State and the Council Judicial Regulations”, *İslâm Medeniyeti*, 1980, cilt: IV, sayı: 4, s. 41-50.

²⁷ Yavuz Hulusi, “Ahmet Cevdet Paşa and the Ulema of His Time”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1979, cilt: VII, sayı: 3-4, s. 177-198.

²⁸ Yavuz Hulusi, “Events Leading to the Compilation of the First Ottoman Civil Code”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1984, cilt: VIII, sayı: 1-4, s. 89-122.

²⁹ Tez listeleri Ulusal Tez Merkezi’nden alınmıştır. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Erişim Tarihi 30/07/2025). Danışmanlıklarda hocanın ismi bazı tezlerde Hulusi şapkasız olarak, bazı tezlerde ise ve Hulûsi şeklinde şapkalı olarak yazıldığından her ikisini de ayrı ayrı aratmak gerekmektedir.

2.3.1. Yüksek Lisans

Yüksek lisans tezlerinin listesi aşağıda verilmektedir:

- 1) *Gelibolu'lu Mustafa Ali'nin Nasîhatu's-Selâtîn isimli eserinin tenkidli metni Criticism text work of Mustafa Ali from Gelibolu named Counsel for Sultans*³⁰.
- 2) *Selahaddin-i Eyyûbî devrinde ilmî faaliyetler Scientific activities during the reign of Salah Al-Din Al-Ayyubi*³¹.
- 3) *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524) The formation of the Safavid State and Era of Shah Ismail I (907-930/1501-1524)*³².

³⁰ Kasım Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa Ali'nin Nasîhatu's-Selâtîn isimli eserinin tenkidli metni Criticism text work of Mustafa Ali from Gelibolu named Counsel for Sultans*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

³¹ Bedrettin Basuğuy, *Selahaddin-i Eyyûbî devrinde ilmî faaliyetler Scientific activities during the reign of Salah Al-Din Al-Ayyubi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

³² Giyas Şükürov, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524) The formation of the Safavid State and Era of Shah Ismail I (907-930/1501-1524)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

- 4) *Osmanlı arşiv vesîkalarına göre XIX. asırda Uşak vakıf hizmetleri According to the certificates of Ottoman archives the wakf's function of Uşak in 19th century*³³.
- 5) *Kazan bölgesinde Rus-Tatar münasebetleri (1845-1905) The Relationship between Russia and Tatar in the Kazan (1845-1905)*³⁴.
- 6) *Edirne-Mekke kara hac yolu 1600-1800 Edirne-Meccah pilgrimage (hajj) road 1600-1800*³⁵.
- 7) *Osmanlı devletinin Gürcistan siyaseti (1808-1839)*³⁶.
- 8) *Beşiktaş h. 1300-1301 târîhli şerh mahkeme sicil defteri'nin ilmî, ictimâî ve târîhî bakımından değerlendirilmesi*³⁷

³³ Abdülhakim Arıkan, *Osmanlı arşiv vesîkalarına göre XIX. asırda Uşak vakıf hizmetleri According to the certificates of Ottoman archives the wakf's function of Uşak in 19th century*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

³⁴ Kairat Yergaziyev, *Kazan bölgesinde Rus-Tatar münasebetleri (1845-1905) The Relationship between Russia and Tatar in the Kazan (1845-1905)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

³⁵ Aytekin Yılmaz, *Edirne-Mekke kara hac yolu 1600-1800 Edirne-Meccah pilgrimage (hajj) road 1600-1800*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

³⁶ Nebi Gümüş, *Osmanlı devletinin Gürcistan siyaseti (1808-1839)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

³⁷ Mehmet Polat, *Beşiktaş h. 1300-1301 târîhli şerh mahkeme sicil defteri'nin ilmî, ictimâî ve târîhî bakımından değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

- 9) *XIX. asrın sonunda şer'î sicillerde Şîrân kazâsı: İçtimâlî ve iktisâdî hayat*³⁸

2.3.2. Doktora

- 1) *Abbasilerde toprak sistemi The System of land in Abbasid periode*³⁹.
- 2) *Osmanlı Devrinde Yemen'de mahalli idare (1266-1337 / 1850-1918)*⁴⁰.
- 3) *XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Haremeyn vakıfları ve ehemmiyeti The Religious endowments for the Haramayn during the XVI th and XVII th. centuries in the Ottoman State*⁴¹.
- 4) *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri / The Khanate of Crimea and the reasons of its collapse*⁴²

³⁸ Erdem Erdem, *XIX. asrın sonunda şer'î sicillerde Şîrân kazâsı: İçtimâlî ve iktisâdî hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

³⁹ Mustafa Demirci, *Abbasilerde toprak sistemi The System of land in Abbasid periode*

⁴⁰ Abdülkerim Al- Ozair, *Osmanlı Devrinde Yemen'de mahalli idare (1266-1337 / 1850-1918)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1900.

⁴¹ Mustafa Güler, *XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Haremeyn vakıfları ve ehemmiyeti The Religious endowments for the Haramayn during the XVI th and XVII th. centuries in the Ottoman State*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

⁴² Erşahin Ahmet Ayhün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri / The Khanate of Crimea and the reasons of its collapse*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

3. ESERLERİNDEN ÖRNEKLER

3.1. Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571

Hocamızın kızı Ayşe Elif ve oğlu Hasan Fehmi’ye ithaf ettiği bu eser doktora tezinin birinci bölümünden esas alınmıştır. Tezin ikinci kısmında ise Yemen Defterdârı şair Rumûzî’Nin Nâme-i Futû-u Yemen adlı manzum eserinin tenkitli neşri yapılmıştır.

Bu eserde Osmanlıların Hint Okyanusu’na inişi ve Yemen üzerindeki hassasiyeti konu edilmektedir. 16. yüzyılda Osmanlıların Hint Okyanusu’na yönelmesinin temel sebebi, Portekizlilerin bölgedeki faaliyetleridir. Coğrafi keşiflerle birlikte Portekizliler, Müslümanların hâkimiyetindeki deniz ticaretini tehdit etmeye başlamış, özellikle Mekke ve Medine’yi hedef alarak Aden ve Cidde’ye saldırmışlardır.

Portekizlilerin amacı, Hindistan’a ulaşmak, ticaret yollarını kontrol altına almak ve İslam dünyasını kuşatmaktır. 1500’lü yıllarda Hindistan’da siyasi birlik dağılmış, Portekizliler Doğu Afrika’dan Yemen açıklarına kadar genişlemiştir. Portekiz’in saldırıları karşısında bölgedeki Müslüman devletler, önce Memlüklerden, ardından Osmanlılardan yardım istemiştir.

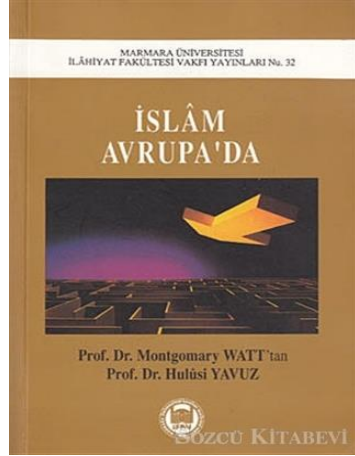
Yavuz Sultan Selim’in 1517’de Mısır’ı fethetmesiyle birlikte Osmanlılar Hicaz’a ve Kızıldeniz’e hâkim olmuş, böylece kutsal

şehirlerin savunusunu üstlenmişlerdir. Portekiz'in Cidde'ye düzenlediği saldırılar Osmanlı müdahalesini hızlandırmış, Osmanlı donanması bölgeye sevk edilmiştir. Aden, Mukalla, Muskat gibi liman şehirleri Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁴³

3.2. İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Tesiri

Bu eser, İslam kültür ve medeniyetinin Avrupa üzerindeki etkisini tarihsel bağlamda ele almaktadır. İslam'ın Avrupa'ya etkisi, özellikle Müslümanların İspanya ve Sicilya'yı fethiyle başlamış; Endülüs Emevîleri döneminde zirveye ulaşmıştır. III. Abdurrahman'ın yönetimi altında Kurtuba'da siyasi birlik ve kültürel gelişim sağlanmış, ancak sonraki yıllarda iç karışıklıklar ve liderlik zaafı nedeniyle devlet parçalanmıştır. Bu durum Hristiyan ilerlemesini hızlandırmış ve 1085'te Toledo'nun düşmesiyle sonuçlanmıştır. Ardından gelen Murabıtlar ve Muvahhitler kısa süreli bir toparlanma sağlamış, ancak sonrasında Granada dışında tüm İslam toprakları Hristiyanların eline geçmiştir. Granada 1492'ye kadar ayakta kalmıştır.

İslam medeniyeti, İspanya ve Sicilya'da yalnızca siyasi değil, kültürel anlamda da etkili olmuştur. Mimari, sanat, ziraat, ticaret ve bilim alanlarında Avrupa'yı derinden etkilemiş; özellikle denizcilik, pusula kullanımı, sulama teknikleri ve coğrafi

⁴³ Hulûsi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984.

bilgilerde öne çıkmıştır. Saray yaşamı ve günlük hayat bile Müslüman örneklerle şekillenmiştir. Sicilya'daki Norman kraları bile İslam kültürünü benimseyerek Arapça şiire ve Müslüman danışmanlara yer vermiştir.

İlim ve felsefe alanında Müslümanlar, Antik Yunan eserlerini sadece tercüme etmekle kalmayıp, onları geliştirerek yeni disiplinler oluşturmuşlardır. Halife Me'mun döneminde kurulan Beytü'l-Hikme, bu tercüme ve araştırma faaliyetlerinin merkezidir. Cebir, aritmetik, astronomi ve tıp gibi alanlarda önemli katkılar yapılmış; Farabi, İbn Sînâ ve Gazâlî gibi düşünürler İslam felsefesinin temelini atmıştır. Müslümanlar sadece aktarıcı değil, aynı zamanda özgün bilgi üreticisi olmuşlardır. Sonuç olarak, Avrupa'nın bilimsel ve kültürel gelişimi büyük ölçüde İslam dünyasının katkılarıyla mümkün olmuştur.⁴⁴

3.3. Doktora Tez Özetleri

Abbasilerde Toprak Sistemi

Tezde öne çıkan fey, harâc, savâfi, katı'a day'a, öşür, sulh, mukâseme, mesâha, dihkân, cehbez, ihya, iktâ gibi kavramlar tasnif edilerek, aralarındaki yakınlığa dikkat çekilmiştir. Birinci bölümde Abbasiler döneminde uygulanmakta olan mülkiyetlerin tahlilleri yapılmıştır. İkinci bölümde devlet arazilerinin şahıslara ikta' edilmesi, ölü arazilerin ihyası ve arazi işletmeciliğinin esas ve usûllerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise mali teşkilat, vergilerin konulması ve tahsil usûlleri incelenmiştir.⁴⁵

⁴⁴ Montgomery Watt, *İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Tesiri* Çev.: H. Yavuz, İstanbul 1986.

⁴⁵ Mustafa Demirci, *Abbasilerde toprak sistemi The System of land in Abbasid periode*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Osmanlı Devrinde Yemen'de mahallî idare (1266-1337 / 1850-1918)

1850–1918 yılları arasındaki Osmanlı dönemi Yemen vilâyetinin mahallî idaresi, bugüne dek yapılan araştırmalar içinde önemli bir yer tutmaktadır. Araştırma, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Yemen'deki idarî yapılanmayı inceleyerek Osmanlı dönemine uzanmakta; özellikle hilafetin Osmanlılara geçmesiyle başlayan himaye sorumluluğunun Yemen'e nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır. Osmanlılar, Portekiz ve diğer Batılı güçlerin tehditlerine karşı bölgeye askeri müdahalelerde bulunmuş, 1539'da Yemen'i hâkimiyetine alarak idarî teşkilatlanmayı kurmuştur. 17. yüzyılda bölgeden çekilmeleriyle istikrar bozulmuş, İngiliz, Fransız ve İtalyanların etkisi artmıştır. 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı yeniden Yemen'e müdahale etmiş ve Ahmet Muhtar Paşa gibi valilerle idarî düzeni yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Yemen dört sancağa ayrılarak idarî birimlere ayrılmış, mülkî, adlî ve askerî yapılar oluşturulmuştur. Islah heyetleri, teftiş komisyonları ve Meclis-i Mebusan raporlarıyla idarede reform önerileri getirilmiş, eğitim, mali yapı ve adliye sistemi geliştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı, yerel güçlerle, özellikle İmam Yahya ile görüşerek bir uzlaşma yolu aramış ve 1911'de Yemen'de kısa süreli istikrar sağlanmıştır. Yemen vilâyetindeki idarî düzenlemeler, danışma meclisleri, belediye hizmetleri, eğitim kurumları ve güvenlik teşkilatıyla Osmanlı'nın modernleştirme çabalarının bir örneğini oluşturmuştur. Aynı zamanda Osmanlı'nın Yemen'deki varlığı, Avrupa devletleriyle girdiği jeopolitik mücadeleyi de yansıtmış; İtalya ve İngiltere'nin yerel liderlerle ittifaklar kurması Osmanlı'nın egemenliğini zorlamıştır. Bütün bu gelişmeler Osmanlı'nın bölgedeki siyasi, idarî ve

askerî varlığının karmaşık doğasını ortaya koymakta, Yemen'deki idarenin Osmanlı'nın son dönem devlet tecrübesindeki önemini gözler önüne sermektedir.⁴⁶

Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri

Tabi olduğu Osmanlıyla birlikte cepheden koşan, başka milletlerin tarihine tesir eden kahraman Kırım Hanlığı'nın çöküşünden günümüzde alınacak çok vardır. Cengiz Han'ın torunu Batu Han, 13. yüzyıl ortalarında Karadeniz ve Hazar kuzeyinde Altınordu Devleti'ni kurdu. Yerine geçen kardeşi Bereke Han, Müslümanlığını ilan etti. Timur'un 1396'da Altınordu'yu yıkmasıyla bölgede Kazan, Kırım gibi hanlıklar kuruldu. Kırım Hanlığı, 1443'te Hacı Giray tarafından kuruldu; 1475'te Osmanlılar Kırım kıyılarını Cenevizlilerden aldı. I. Selim döneminde Kırım, Osmanlı'ya tâbi oldu. Kırım atlıları Osmanlı ordusuna hizmet etti, özellikle 1595 sonrası akıncılık görevini üstlendiler. Rusya'ya karşı Osmanlı'nın kuzey sınırını korudular. Ancak Hanlık 18. yüzyılda zayıfladı; 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı'dan koptu, 1783'te ise Rusya tarafından işgal edildi.

Tezin giriş bölümünde Osmanlı idaresine kadar Kırım yarımadasının coğrafi ve siyasi durumu ele alınmıştır. Birinci bölümde Hanlığın Osmanlıyla münasebetleri, Osmanlı himayesine girmesi, hizmetleri ve akıncılık hizmetinin Kırım ordusuna geçmesi konuları işlenmektedir. Tezin ikinci bölümünde Hanlığın çöküş sürecine tesir eden; Rus yayılcılığı, Osmanlı-Rus harbi, Küçük Kaynarca Andlaşması gibi âmiller araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise Kırım Hanlığının çöküş safhası ele alınmış-

⁴⁶ Abdülkerim Al-Ozair, *Osmanlı Devrinde Yemen'de Mahalli İdare* (1266-1337 / 1850-1918), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

tır. Kırım Hanlığının Ruslar tarafından ilhak edilişine kadar devam bu dönemdeki olaylar tahlil edilmiş, ilhak sonrasında bir buçuk asır süren asimilasyon hareketleri, zorla göçler ve en nihayetinde Kırım Türklerinin topyekün sürgün edilerek soykırıma uğratılışları esnasında Osmanlının çaresiz kalışı gibi hususlara değinilmektedir.⁴⁷

4. GÖRÜŞLERİ

Hocamızın görüşlerini kendisine sorduğumuz sorular ve sohbetin doğal akışıyla öğrenmeye çalıştık. Ses ve görüntü kayıtlarını bizzat aldığımız bu röportajın çözümlemesini öğrencimiz Süleyman Kortak tarafımdan yapılmıştır.

4.1. Söyleşi

Soru: Selamünaleyküm hocam, ben Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi son sınıf talebelerinden Süleyman Kortak. Nasılsınız, iyisinizdir inşallah?

Cevap: Elhamdulillah iyiyiz, siz nasılsınız?

Soru: Çok şükür hocam, sağlığınıza duacıyız. Bundan beş ay önce sizleri kıymetli hocam Erşahin Ahmet Ayhün'den dinlemiş ve ardından kitaplarınızı, makalelerinizi ve diğer çalışmalarınızı takip etmiştim. Bunun üzerine hocamla ortak kararımız olarak, sizlerle bir röportaj yapıp bunu tarihe miras olarak bırakmak istedik. Uygunsanız ilk sorumla başlayabilir miyiz?

⁴⁷ Erşahin Ahmet Ayhün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Cevap: Tabii. Buyurunuz efendim.

Hocamız burada tahsil hayatını anlatmaya başlıyor.

Soru: İlim hayatına nasıl başladınız, sizi teşvik eden hususlar neler oldu?

Cevap: Güzel bir soru. Zonguldak ili Devrek ilçesi doğumluyuz biz efendim bu İngiltere'ye giderken, İstanbul'u tanır, iyi bilir misin?

Soru: İstanbul'da ikamet edeli, yirmi yıla yakın oldu hocam, az çok bilirim.

Cevap: İngiltere'ye gitmeye hazırlandığım dönemde, Beyazıt'taki kitapçılarda dolaşırken üniversitede görev yapan bir hanımefendiyle karşılaştım. Sohbet sırasında bana, “Nereye gidiyorsunuz?” diye sordu. İngiltere'ye gitmek üzere olduğumu söyledim. Ardından, “Ailenizde okuyan, eğitimle ilgilenen biri var mı?” diye sordu. “Varsa,” dedi, “gittiğiniz yerde başarılı olursunuz, bir şeyler öğrenip yaparsınız.”

Bu sözleri, eğitimde aile desteğinin önemini anlatmak bakımından anlamlı buluyorum. Nitekim bizim köyden bazı çocuklar büyük şehre okumaya gelmişti ama daha başlamadan geri dönmüşlerdi. Çünkü evlerinde onlara rehberlik edecek, okumalarını teşvik edecek kimse yoktu. Oysa bizim ailede örnek aldığımız biri vardı, onu burada zikretmek istiyorum.

Dedemin eniştesi, Sultan Abdülhamid'in sarayında aşçılık yapmış bir kişiydi. Dedem ise 1920'li yıllarda İstanbul'daki medreselerde eğitim almıştı. Ben 1942 doğumluyum; özellikle

1943–1945 yıllarını iyi hatırlıyorum. O dönem İkinci Dünya Savaşı sürmekteydi. Kardeşim 1945 doğumlu ve onun doğumunu da çok net hatırlıyorum. Bu nedenle o yıllara ait tarihleri zihnimde net olarak tutabiliyorum.

Dedem medrese eğitiminin ardından “muallim” (öğretmen) olmuştu. O dönemlerde öğretmenlere bu unvan verilirdi. Devre kazasında görev yapıyor, sömestr tatillerinde ise köyümüze geliyordu. Köyde evlenme yaşına gelmiş genç kız ve erkekler kendisine gelir, ondan namaz vakitlerini, namaz surelerini ve temel dini bilgileri öğrenirlerdi. Dedem bu gençlere hem ders verir hem de dini eğitim konusunda rehberlik yapardı.

Ancak o dönemde, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında, dini eğitim yasaklanmıştı. Bu nedenle dedem ders verirken dikkatli davranır, özellikle küçük çocukların ders ortamına girmemesi için özen gösterirdi. Çünkü bu durum yasalar açısından risk teşkil ediyordu. Dedem, 1950 yılında vefat etti.

Soru: Allah rahmet eylesin.

Cevap: Küçük yaşta olduğum için, o döneme kadar dedemin ders halkasına (rahlesine) katılamadım. Dedemin eğitim verdiği yaş grubundaki bireyler okul çağına gelmiş kimselerdi. Onlarla birlikte bana da “Sen de oku” derlerdi. Ancak ben henüz okuma çağına değildim. Bu nedenle, babamın Kur’ân okurken yaptığı telaffuzları taklit ederek öğrenmeye çalıştım. Örneğin, bana sıkça “Bismillahirrahmanirrahim de” derlerdi. Ben de ezberimde kaldığı şekliyle “Velhamdülillahi Rabbil alemin, el-Fatiha” diyerek yanıt verirdim. O yaşta öğrenebildiğim sadece bu kadardı. O sırada etrafımdakiler gülüyor, ben ise neden güldüklerine anlam veremiyordum.

Dedem vefat etti; ancak ona ait bazı kitaplar günümüze ulaşmış ve bana miras kalmıştır. Babam ise 2011 yılında vefat etti. Yaklaşık 5–10 yıl önce. Kendisi, beni okutmak istiyordu fakat maddi veya sosyal nedenlerle bunun için uygun bir imkân bulamıyordu. Babamın da eğitim alma arzusu, kendi babasının yani dedemin okumuş bir kişi olmasından kaynaklanıyordu.

Soru: Babası okuduğu için tabi sizi de bir şekilde okutmak istiyor.

Cevap: Tabi tabi. Amcam da öğretmenlik yapmaktaydı. O dönemde köylerde görev yapan öğretmenlere “eğitmen” denilirdi. Dedem ise “muallim” unvanına sahipti; bu da onun medrese kökenli bir öğretmen olduğunu gösterir. Babam da beni okutmak için elinden geleni yapmıştı. Kendisine rahmetle ve minnetle anıyor, üzerimde büyük emeği olduğunu ifade etmek isterim. Onun eğitim konusundaki hassasiyetini boşa çıkarmadım.

1955 yılında İstanbul’a geldim. Burada, Karagümrük semtinde bulunan Üçbaş Medresesi’ne devam ettim. Medrese, Edirnekapı civarında yer almaktadır; belki bilirsiniz.

Soru: Efendim bu arada ben İstanbul Anadolu imam-hatip lisesi mezunuyum, oraları iyi bilirim.

Cevap: İyi bakalım. Orda İmam hatip lisesi vardı amacım imam hatibe girmekti, birinci sene olmadı da ikinci sene tekrardan denedik ve hafızlığa başladık. Keşke devam ettirseydik. Sen hafız mısın?

Soru: Şuan için değiliz efendim.

Cevap: Hafız olacak mısın peki?

Soru: Nasip diyelim, efendim.

Cevap: Şimdi hafız olmak lazım ya. Çünkü ilim için hafızlık ve Arapça olmazsa olmaz. Yani tecrübeden söylüyorum. Şimdi benim yazdığım makaleler ve kitaplar araştırmışsınızdır bunların çoğu İngilizce mesela. İngiltere'ye, oralara gittik yaptık hep. İngiltere'de gittik baktık hiç bir şey anlatmıyor ama baktım şimdi hep İngilizce şeyler doldurmuşum makaleler, bozuldum kendi kendime onlara. Baktık, Türkçe'yi unutmuşum ya. Neyse. Şimdi 1955 yılında İstanbul üç baş medresesine girdik, okuduk. Fatih'teki imam hatip okuluna ilk girenlerdenim. Ondan sonra imam hatibi bitirdikten sonra nereye gideceğim belli değil diye, Yüksek İslam enstitüsüne başvurdum.

Soru: O zaman siz merhum Celalettin ÖKTEN hocayı tanırırsınız?

Cevap: Tabii. Allah rahmet eylesin. Çok eski hocalar vardı. Mesela Ali Rıza SAĞMAN vardı böyle hafız, İstanbul'da çok hafızı varmış, çok da güzel sesi var. İstanbul'da Eyüp camiinde vazilik yapıyordum ben İngiltere'ye gitmeden. Diyanet'in vaiziydim. Ondan sonra İngiltere'ye giderken vaizlikten ayrıldık. Şimdi hocalardan çok güzel sesi olan bir hafız vardı; hafız Sami derlerdi. Öyle bir okumuş ki, hafız okurken kuşlar üşüşmüş, onun sesine gelirlermiş dinlemeye. Bir yere kaydetmiştim sesini ama şuan nerde olduğunu bilmiyorum. Neyse. Size şunu demek istiyorum yani: Kur'ân-ı Kerîm olmasaydı siz İslam Tarihi diye bir şey bilmeyecektiniz. Olmazdı zaten.

Soru: Temel kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm.

Cevap: Tabii. İslam tarihini bilmek için Kur'ân-ı Kerîmi iyi bilmek lazım. Hafızı olmak lazım, Arapça'yı bilmek lazım. Gavrıstanı gittik, onu rahat halettik de daha Arapçayı ilerletemedik ya. Hayret ediyorum kendime.

Soru: Dil noktasında İngilizceniz Arapçanızdan daha iyidir değil mi hocam?

Cevap: Malesef öyle ya.

Soru: Baktığımız zaman eserlerinizde kullanmış olduğunuz dil, tamamen Osmanlıca. Bu benim çok hoşuma gitti, çok güzel olmuş.

Cevap: O gerçekten güzel. Burada bir şey ilave edeyim. Şimdi Azizim yurtdışına gideceğim belli olduğu zaman, bir camide imam olan sınıf arkadaşım Sami vardı. O bana bir yerden burs ayarladı ve ben bu sayede oralara (İngiltere) gittim. Şimdi oraya gittik, İngilizce olan hiçbir şeyi anlamıyorum. Dinlemek için televizyonda yoktu. Daha yeni yeni çıkıyordu. Bir şekilde orda halettik İngilizceyi de fakat Arapça üzerinde fazla duramadık. Yani İngilizce konferans verdik, kitap yazdık, ne varsa yaptık ya. ama Arapçayı yapamadık. Üzerinde de durduk çok. Yani bende mi bir hata var yoksa bizim usulde mi hata var? Anlamadık.

Soru: Nasip böyleymiş demek ki hocam.Yani İngilizceyle daha çok haşır neşir olmak ve İngilizceye yoğunlaşmak.

Cevap: Şimdi bilmek lazım bu yabancı dilleri. Özellikle Arapçayı bilmek lazım. Kur'ân-ı Allah, Arapça gönderdi ya. Evvela ondan başlamak lazım. Ben oraya gitmeye hazırlandığım zaman hemen önce Elmalılı Hamdi YAZIR'ın dokuz ciltlik tefsirini okudum baştan sona. Ahmet NAİM'in 11 cilt hadis tercümesi eserini okudum. Bunları baştan aşağı okuyunca ondan

sonra ben ‘Türkçeyi öğrendim’ dedim. Çok istifade ettim bunlardan. Türkiye’den oraya gidince çok sıkıntı yaşadım. İngiltere’de imtihana girdik. Anlat bakalım oradakilerin (Türkiye) yazdıklarını deyince.. Halifeler diye ağzımdan bir mefhum çıkınca.. Sizin padişahlarınız halife midir? Dedi, bana. İçimden dedim ki ‘sana ne ya..’ olmaz-olur. Ve ondan kırdı benim notumu bu İngiliz. Çünkü halifeliği kaldırmak istiyorlar. Hatta hilafeti onlar, Londra’ya almak istiyorlar. Çünkü Müslümanlar hilafet müessesine bağlı. Güveniyorlar, dağıtmıyorlar. Onlar da bu yok, yapamıyorlar. Şimdi eğitime dönelim. Ondan sonra Erzurum’a Yüksek İslam Enstitüsüne gittik. Fakülteye yerleşince oturup tezgahımızı kurduk.

Hocamızın tavsiyelerini dinliyoruz.

Cevap: Kitapların iki düşmanı var. Biri su biri de kadın. Şimdi eğer Kur’ân-ı Kerîm olmasaydı, İslam Tarihi de olmazdı. Anlayamazdık İslam Tarihini de medeniyetini de. O yüzden Kur’ân-ı Kerîm’den başlayacaksın işe. Her zaman için her işte Kur’ân-ı Kerîm ölçüyü tayin eder. Bütün dini ilimler Kur’ân-ı Kerîmi anlamak içindir. Bu uğurda birçok eser yazılmış, çizilmiştir. Bunları anlayabilmek, idrak edebilmek için Arapçaya vakıf olmak gerekir. Bülbül gibi, Arapçayı konuşmak lazım. Yabancı diller olmalı tabi fakat evveliyatımız Arapça olmalı. O yüzden kanalımdan yani Kur’ân-ı Kerîmden başlamak lazım. Bazen kendime kızıyorum. Kitaplarda, dergilerde gavur diliyle yazı yazdım diye. Daha gençsiniz. Bu ilimlerle iştigal ederseniz hem sevaba girmiş olacaksınız hem de hizmet etmiş olacaksınız. Arapçayı bilmek, ve hafız olmak şart. Rakiplerimiz Avrupahlar, Hristiyanlar da çok ilgileniyorlar, okuyorlar Kur’ân-ı Kerîmi. Siz daha çok okuyacaksınız daha çok öğreneceksiniz. Kendinizi iyi yetiştireceksiniz.

Soru: Pekala hocam. Sizi İslam Tarihine yönelten saik neydi?

Cevap: Bu hemen bir anda olan bir şey değildir. O şöyle olmuştur böyle konuşulmuştur, böyle şeyler görmüşünüzdür, ondan bir netice almışsınızdır. Ve böylece karar almışsınızdır. Bunun bir arkası bir gelişim süreci vardır. Dediğim gibi bir anda karar verilen bir şey değildir. Her neye başlayacaksanız başlayın, önce hafızlık yapın ve Arapça öğrenin. Böyle olunca Kur'ân-ı Kerîmi hıfzediyorsunuz ve iyi biliyorsunuz. Sonra da devamı geliyor.

Soru: İngiltere haricinde yurtdışında başka bir ülkede bulundunuz mu hocam?

Cevap: İngiltere'de beş yıl Malezya'da bir yıl bulundum. Ahmet DAVUTOĞLU ile beraber. Orada İslam tarihi ve Osmanlı tarihi üzerine çeşitli dersler verdim. Orda çoluk çocuğuyla beraber, Mehmet MAKSUTOĞLU'da vardı. Malezya ayrı bir dünya. Çok sıcak bir yer. Orada hava çok sıcaktı, çalışmaya tahammül edemiyorduk. Tecrübelilerden orada yaşamayı öğrendik. Bu arada benim İngiltere'de ki çalışmam Ahmet Cevdet Paşa üzerine idi. Benim danışman hocam İngiliz idi. Ben Eyüp camisinde vaizlik yaparken daha çok Ahmet Cevdet Paşa'dan okumalar yaptım. Çok büyük bir Alimdir.

İngiltere'de Gördüğü Rüya

Cevap: İngiltere'deyken imtihana gireceğim günün gecesi uyuyordum. Uyurken rüyamda namaz kıldığımı gördüm. Rüyamda namaz kılariken, benim İngiliz danışmanım geldi ve namazı bozmamı istedi. Bende hiç oralı olmuyorum. Bir türlü beni ikna edemedi. Ondan sonra affedersiniz rüyamda üstüme işedi. Sonra namazım bozuldu. Namazım bozulunca bende uyandım.

İlk defa anlatıyorum bu rüyayı, çok enteresan bir rüyaydı. Sabah oldu. Beraberce imtihan olacak yere gidiyoruz. İmtihanda şimdi söyle bakalım. Sizin padişahlar halife midir? Diye sordu. Tabii bunu kızgın ve şiddetli bir şekilde söyledi. Sana ne dedim. Şimdi Şemsettin GÜNALTAY sürekli söylerdi Avrupahların bize kızgın olduğunu. Bize karşı kin beslediklerini. Ben o gün tam anlamıyla anladım bu durumu. Başıma gelecekleri, tahmin ettiklerimi yaşadım. İngiltere ile antlaşma yapılacağı zaman İngiltere halifelik müessesini kaldırma şartı koymak istedi. Daha önce de ifade ettiğim gibi halifelik, İslam Dünyası'nı birlikte olmasını sağlardı. Neyse.. doktorayı alamadım. Daha sonra Türkiye'ye geldik ve çalışmalarımız sonucunda Erzurum'a gittik.

Soru: Peki hocam. Özellikle sanat ve sporla iştigal ettiğiniz bir alan var mıdır?

Cevap: Hayır, hususen ilgilendiğim bir alan yoktu ancak biz her daim kitaplarla arkadaşlık. Kitaplarla haşır-neşirdik. Bizim sanatımızda, sporumuzda kitaplı.

Soru: Pekala hocam. Hadimü'l Haremeyn ne demektir?

Cevap: Haremeyn, Mekke ve Medine demektir. Hadim, hizmetçi demektir. Haremeyn'in hizmetçisi demektir. Osmanlı sultanları kendilerine 'hadim' demektedirler. Yani biz sizin hizmetçisiniz.

Soru: Pekala hocam, Sürre alayları nedir, bununla alakalı biraz malumat verir misiniz?

Cevap: Osmanlı Döneminde Sürre emini adıyla bilinen bir müessesedir. İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye yardımları ve ikramları götüren bir topluluktur. Mesela su yolları, kervanları, yol güzergahlarında etkili olmuşlardır. Tabii bunun teferruatını Ansiklopedilerden araştırıp, bulabilirsiniz.

Soru: Peki hocam, zamanında sevdiğiniz ve takip ettiğiniz hocalar kimlerdir?

Cevap: İmam-Hatip lisesinde Üzeyir KARAGÖZOĞLU hoca vardı. Çok sevimliydi. Aynı zamanda İstanbul'da Haliç'te eski bir caminin imamıydı. Mesela Hafız Ali Rıza SAĞMAN vardı. Sesi çok güzeldi. Evimde kitapları bulunur. Bir de biraz önce bahsettiğim Hafız Sami vardı. Sesini dinlemeye gelirlerdi kuşlar. Ayrıca Yüksek İslam Enstitüsünde Mahir İZ vardı. Edebiyata da çok büyük katkısı vardır.

Soru: Pekala hocam, emekli olduktan sonra önceki döneme nazaran dini ilimlerle iştigalınız nasıl olmuştur?

Cevap: Değişen hiçbir şey yok. Önceden nasıl geliştirse şuan da aynı şekilde devam ediyor. Zamanı iyi değerlendirmek lazım. Boşu boşuna vakit geçirmemek gerekir. Yapılacak işler her zaman vardır. Boş durulmayacak. Yarım kalmış, bitirilmesi gereken işler var. En azından İbadetler var. İbadetler yapılacak. Kütüphanem var. Ben kitaplarımla yaşıyorum.

Soru: Pekala hocam, ilim yolculuğunuzun başında olmuş olsaydınız, yine İslam Tarihini mi seçerdiniz yoksa başka bir alanda mı ihtisas yapmak isterdiniz?

Cevap: Yaşadıklarımın aynısını yaşardım. Pişman olduğum tarafı yok bu işin. Ancak şunu da eklemek isterim. Eğer geri dönebilseydim, öncelikle hafızlığımı bitirirdim. Arapçamı İngilizcemden daha iyi yapardım. Ama şuan pek fazla konuşmadığım için İngilizcem de iyi değil.

Tebliğ Metodu

Soru: Olsun hocam, sonuçta onlarla ilmi noktada mücadele ettiniz ve İslam'ı anlattınız. Tam da bu noktada hocam, siz

Avrupa'dayken Avrupalılara İslam'ı anlatmak için nasıl bir yol, nasıl bir metot izlediniz?

Cevap: Tabii kolay iş değil o. Evvelden ahabplık yapmak lazım. Birdenbire işin ortasından girmek olmaz. Nabza göre şerbet vermek lazım. Şimdi biz kendimizi akıllı zannederiz. Onlarda kendilerini akıllı zannediyorlar. Küçümsüyorlar da. Şimdi işi ortasından başlatmak olmaz. Bir başlangıç bir altyapı olması lazım. Söyleyeceğinizin sözleri biriktirmiş olmanız lazım. Nasıl söyleyeceğinizi iyi bilmeniz lazım. Sırası gelince yapılır bu. Biz çok şükür Allah'a inandık, iman ettik, onun huzurunda gidiyoruz. İslam'ı tebliğ edebilmek için her daim hazırlıklı olmalıyız. Yani söylemenin zamanını ve nedenini bilmek lazım. Yani telkinlerle, tesirli ve faydalı olmak lazım. Gelişigüzel konuşmakla olmaz. Ve insan hazırlıklı olursa, ikna edici bir duruma gelmişse ve konuşacak çok şeylerin varsa, güzel anlatabiliyorsa tesiri olur. Her şeyden bizzat kendin yaşamaman gerekir. O seni beğendiyse tesirin altında kalır zaten. İslam Tarihi demek İslam'ı telkin etmek demek. Onun her şeyiyle ilgilenmek lazım. O yola girmek lazım. Bugüne kadar İslam Dünyası'nda neler olmuş, Müslümanlığın başına neler gelmiş, onu öğrenmek, iyi bilmek lazım gelir. Çok sayıda eser vardır. Bunların içine girince, çok konuşulacak sözler olur. Hem de çok güzel.

Öğrencilere Nasihatler

Soru: Allah razı olsun hocam. Son olarak bizler, ilahiyat camiası talebeleri olarak özelde veya genelde herhangi bir tavsiyeniz var mıdır?

Cevap: Şimdi birbirimizi anlamak için dil kullanıyoruz değil mi? Bizim bir dilimiz olmasaydı birbirimizi anlayamazdık. İslam'ın da İslam Tarihi'nin de bir dili var. Onu anlamak iyi idrak edebilmek için bir dilimiz olacak. Onunda bir dili var o da

Arapça. Arapçayı iyi bilmek lazım ki onu iyi anlatabilmek gerek. Yani Arapça ve hafızlık bu iki unsur olmazsa olmaz. Kendimizi iyi yetiştirmek lazım ve kullanacağımız ifadeleri özellikle seçmemiz gerek ve böylece insanlar ister istemez tesir altında kalır. Kur'ân'ın Kerîm'i iyi bilmek lazım onun yolu da budur. Kur'ân'ı iyi anlamak için bunlar elzemdir. Ahirette, Kur'ân'ı Kerîm'e vâkıf olan, onu iyi bilen, onun istikametinde hareket eden insanlar kazanacaklar. Kitap yazmak kolay ama asıl maharet istenilen kitabı yazmak. Bunun da ölçüsü Kur'ân-ı Kerim'dir. İmkan varsa yurtdışına çıkıp, dil elde edin. Muhakkak bir diliniz olsun, pratik yapın ve onu geliştirin.

Soru: Allah razı olsun hocam. Çok sağ olun. Çok faydalı oldu, çok istifade ettik.

Cevap: Faydalı olduysa ne mutlu bana.. Sizden de Allah razı olsun. Benim için de çok güzel oldu. Allah sizi muvaffak etsin.

Soru: Âmin! Çok teşekkür ederiz hocam. Tekrardan Allah razı olsun. Selametle kalınız.

5. FOTOĞRAFLAR

Prof. Dr. Hulûsi Yavuz (11.12.2017)

Prof. Dr. Hulusi Yavuz ile röportaj yaparken (11.12.2017)

Soldan sağa, Yrd. Doç. Dr. Erşahin Ahmet Ayhün, Prof. Dr. Hulusi Yavuz, Süleyman Kortak. Üsküdar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tatbikat Camii Kitap Kahvesi (11.12.2017)

Üsküdar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tatbikat Camii Kitap Kahvesi, Röportaj sonrası Prof. Dr. Hulusi Yavuz ile doktora öğrencisi Yrd. Doç. Dr. Erşahin Ahmet Ayhün
(11.12.2017)

Üsküdar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tatbikat Camii (11.12.2017)

İKİNCİ BÖLÜM

PROF. DR. CAHİD BALTACI

HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

*“Allah şâhitleridir
Bu dünyada mü'minler.
Hüsnü şehâdetlerle
Mekân olur cennetler “*

*Peygamber sözüdür bu
Dilerim Rabbim senden
Ver Cahid'e ve bize
Bu doyulmaz onuru.*

*Hayırla yâdetmekti
Maksadım benim, dostu
İhmal etmeden şimdi
Sen de Fâtiha oku.*

*(İsmail Lütfi Çakan, 18. 10. 2024.
Merdivenköy/İstanbul)*

1. PROF. DR. CAHİD BALTACI'NIN HAYATI

1943 yılında Hatay Erzin de doğdu. 1963'te Adana İmam Hatip Okulu'nda, 1966'da Adana Erkek Lisesi'nden, 1969'da İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Müftülüğü emrinde başladığı memuriyet görevini çeşitli kademelerde sürdürdü. 1975 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri adlı doktora tezini bitirdi. 1976 yılında İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü'ne öğretmen tayin edildi. Bir süre İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi'nde uzman olarak çalıştı. 1981 yılında, Fatih Müftülüğüne vekâlet etmekte iken, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne öğretim üyesi olarak naklen tayin edildi. 1988 yılında doçent 1994 yılında da profesör oldu.

Akademik hayatının yanı sıra bir vakıf adamı olarak da bilinir. Arkadaşlarıyla birlikte kurmuş olduğu İslam Medeniyeti Vakfı'na uzun yıllar başkanlık etmiştir. 1966 yılında kurmuş olduğu Yüksek İslam Enstitüleri Talebe Federasyonu 1974 yılında vakfa dönüştürülerek İslam Medeniyeti Vakfı adını almış halen faaliyetine devam etmektedir.

Cahid Baltacı hocamızla yaptığımız röportajda kendi hayatı hakkında şunları söylemiştir: “Ben Hatay'ın ersin kazasında-
nım. Bir sene burada kuran kursunda okudum daha sonra Adana İmam Hatip Lisesine gittim yedi sene de orada okudum. Burayı bitirdikten sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsüne gel-

dim onu bitirdikten sonra İstanbul Diyanette görev aldım İstanbul'a tayin olduğumda Dolmabahçe camiinde hatiplik yapmıştım daha sonrada Eğitim Enstitüsüne başvurduğum ve orada da yedi yıl hocalık yaptım. O zamanlar sınıflar çok karışıktı Lenin'in görüşlerini benimsemiş insanlarla dolu idi. Komünistler sınıfları işgal etmiş durumda idi oralara girmekte zordu. Orada elli tane gayretli genç vardı din hizmetinde bulunuyorlardı oradaki komünist gruplar hep bu gençlerle tartışıyorlardı. Yine bu elli genç kantinde otururken bu inanmayan iki bin genç bunları üzerine tabureleri sandalyeleri fırlattılar bu elli genç kendilerini korudular ve daha sonra bu elli genç iki bin kişinin üzerine fırlattı ve inanamayan gençler kaçtılar böylelikle orası kurtarılmış bir yer olmuştu. Daha sonra Türk Edebiyatı Fakültesi Tarih Bölümünde doktora çalışmasına başladık ve bitirdik. . Beş sene orada çalıştıktan sonra seksen iki, seksen üç yıllarında Yüksek İslam Enstitüsüne hoca olarak gittim orada Tarih, Eğitim tarihi, Paleografi, dersler verdik. Talebelerimizin hepsine Osmanlı arşivini okumasını öğrettik daha sonra doçentliği aldık ve iki bin onda emekli olduk kırk iki sene hocalık hayatımız oldu öğrencilere faydalı olmaya çalıştık.”

2. ESERLERİ

Burada hocamızın neşredilmiş olan altı kitabı ve dördü İngilizce olmak üzere yirmi üç makalesi zikredilmektedir.

2.1. Kitaplar⁴⁸

- 1) *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*⁴⁹

⁴⁸ <http://ktp.isam.org.tr/> (Erişim tarihi: 31/05/2017).

⁴⁹ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

- 2) *İslam Medeniyeti Tarihi*⁵⁰
- 3) *Tasavvuf Lügati*⁵¹
- 4) *İslâm İdeolojisine Doğru*⁵²
- 5) *İslâm Paleografyası: Diplomatik - Arşivcilik*⁵³
- 6) *Maarif Sistemimiz*⁵⁴
- 7) *Üç Allah Dostu: Sübül Efendi, Merkez Efendi, Ramazan Efendi*⁵⁵

2.2. Makaleler⁵⁶

- 1) “Doğu-Batı Tahlili”⁵⁷
- 2) “İslam Medeniyetinde Cami”⁵⁸
- 3) “İslâm Medeniyetinde Yazının Gelişmesi”⁵⁹
- 4) “Kur’ân Mantığı”⁶⁰

⁵⁰ Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014.

⁵¹ Cahid Baltacı, *Tasavvuf Lügati*, Elif Neşriyat, İstanbul 1981.

⁵² Cahid Baltacı, *İslam İdeolojisine Doğru*, Ehli Sünnet Yayınları, İstanbul 1970.

⁵³ Cahid Baltacı, *İslam Paleografyası : Diplomatik – Arşivcilik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 1989.

⁵⁴ Cahid Baltacı, *Maarif Sistemimiz*, İslam Medeniyeti Vakfı, İstanbul 1980.

⁵⁵ Cahid Baltacı, *Üç Allah Dostu: Sübül Efendi, Merkez Efendi, Ramazan Efendi*, Sübül Sinan Camii Koruma Derneği, İstanbul 1982.

⁵⁶ <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleih/findrecords.php>;
<http://ktp.isam.org.tr/?url=makale/findrecords.php> (Erişim Tarihi: 29.07.2025).

⁵⁷ Cahid Baltacı, “Doğu-Batı Tahlili”, *İslâm Medeniyeti [İslâm Medeniyeti Mecmuası]*, 3/25 (Ekim 1972), 32-34.

⁵⁸ Cahid Baltacı, “İslam Medeniyetinde Cami”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1985, s. 225-241.

⁵⁹ Cahid Baltacı, “İslâm Medeniyetinde Yazının Gelişmesi”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisiği Yıllığı]*, c. XIX., S. 4, Ankara 1983, s. 36-42.

⁶⁰ Cahid Baltacı, “Kur'an Mantığı”, *İslâm Medeniyeti*, 3/29 (Mart 1973), 3-4.

- 5) “Leyle-i Regâib”⁶¹
- 6) “Medrese ve Elemanları”⁶²
- 7) “Milli Eğitimimizin Dünü, Bugünü ve Yarını”⁶³
- 8) “Orucun ve Ramazanın Fazileti”⁶⁴
- 9) “Osmanlı Eğitim Sistemi”⁶⁵
- 10) “İslam ve Medeniyet”⁶⁶
- 11) “Şer’iyye Sicilleri Tarihsel ve Kültürel Önemi”⁶⁷
- 12) “Mehmed Âkif: Büyük Nâzım, Dâhi Sanatkâr”⁶⁸
- 13) “Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri’nin Târihî ve Kültürel Ehemmiyeti”⁶⁹
- 14) “Hadâiku’ş-Şakâik ve Hadâiku’l-Hakâik’te Bulunmayan Ulemâ Hakkında Notlar”⁷⁰

⁶¹ Cahid Baltacı, “Leyle-i Regâib”, *İslâm Medeniyeti*, 2/23 (Eylül 1969), 21-22.

⁶² Cahid Baltacı, “Medrese ve Elemanları”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]*, c. XVI, S. 3, Ankara 1977, s. 133-141.

⁶³ Cahid Baltacı, “Milli Eğitimimizin Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Millî Eğitim ve Kültür*, c. II, S. 6. s, 36-41.

⁶⁴ İzmirli İsmail Hakkı, “Orucun ve Ramazanın Fazileti”, çev.: Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti*, c. III, S. 35-36. sayı, İstanbul 1973, s. 21-22.

⁶⁵ Cahid Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Yeni Türkiye*, c. II, S. 7, Ankara 1996, s. 467-470.

⁶⁶ Cahid Baltacı, “İslam ve Medeniyet”, *İslâm Medeniyeti*, 3/27 (Ocak 1973), 3-5.

⁶⁷ Cahid Baltacı, “Şer’iyye Sicilleri Tarihsel ve Kültürel Önemi”, *Osmanlı arşivleri ve Osmanlı araştırmaları sempozyumu*: Mayıs 1985, İstanbul 1985, 272

⁶⁸ Cahid Baltacı, “Mehmed Âkif: Büyük Nâzım, Dahi Sanatkâr”, *İslâm Medeniyeti*, 3/26 (Aralık 1972), 46-52.

⁶⁹ Cahid Baltacı, “Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri’nin Târihî ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslâm Medeniyeti*, 4/37 (Temmuz 1979), 55-100.

⁷⁰ Cahid Baltacı, “Hadâiku’ş-Şakâik ve Hadâiku’l-Hakâik’te Bulunmayan Ulemâ Hakkında Notlar”, *İslâm Medeniyeti*, 4/38 (Kasım 1979), 54-65.

- 15) “Dârü'l-Hadîsler”⁷¹
- 16) “İslâmî İlimler Akademileri”⁷²
- 17) “The People Whome Allah Likes”⁷³
- 18) “İslam’da Diplomatik İlminin Doğuşu”⁷⁴
- 19) “Akşemseddin ve Yetiştği İlim Çevresi”⁷⁵
- 20) “İstanbul Medreseleri Hakkında Notlar”⁷⁶
- 21) “Doğu-Batı Tahlili”⁷⁷
- 22) “İslâmî İlimler Akademileri”⁷⁸
- 23) “İstanbul Müftülüğü İlmi Araştırma ve İstişare Hey’eti”⁷⁹
- 24) “Türk Eğitim Sisteminde Kur’ân Kurslarının Yeri”⁸⁰

⁷¹ Cahid Baltacı, “Dârü'l-Hadîsler”, *İslâm Medeniyeti*, 4/40 (Haziran 1980), 35-40.

⁷² Cahid Baltacı, “İslâmî İlimler Akademileri”, *İslâm Medeniyeti*, 2/22 (Ağustos 1969), 2-6.

⁷³ Cahid Baltacı, “The People Whome Allah Likes”, *İslâm Medeniyeti*, 3/28 (Şubat 1973), 43-43.

⁷⁴ Cahid Baltacı, “İslam’da Diplomatik İlminin Doğuşu”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*: (30 Nisan - 2 Mayıs 1986), İstanbul 1988, 51-58.

⁷⁵ Cahid Baltacı, “Akşemseddin ve Yetiştği İlim Çevresi, *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1990, s. 21-26.

⁷⁶ Cahid Baltacı, “İstanbul Medreseleri Hakkında Notlar”, *XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. VI, Ankara 1994, 2815-2817.

⁷⁷ Cahid Baltacı, “Doğu-Batı Tahlili”, *İslâm Medeniyeti*, c. III, S. 25, İstanbul 1972, s. 32-34

⁷⁸ Cahid Baltacı, “İslâmî İlimler Akademileri”, *İslâm Medeniyeti*, c. II, S. 22, İstanbul 1969, s. 2-6

⁷⁹ Cahid Baltacı, “İstanbul Müftülüğü İlmi Araştırma ve İstişare Hey’eti”, *İslâm Medeniyeti*, 4/39 (Haziran 1980), 61-80.

⁸⁰ Cahid Baltacı, “Türk Eğitim Sisteminde Kur’ân Kurslarının Yeri”, *Kur’ân Okumada Eğitim-Öğretim ve Verimlilik Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul 2000, 15-18.

2.3. Lisansüstü Tezler

2.3.1. Yüksek Lisans

- 1) Havass-ı Refi'a Mahkemesi 369 Nolu Kadı Siciline Göre 1815-1820 Tarihlerinde Eyüp'de Sosyal ve İktisadi Hayat⁸¹
- 2) Üsküdar Kadılığı 420 numaralı Şer'iyye Sicili Defteri⁸²
- 3) Konya Şer'iyye Sicillerinden 130 nolu Defterin Değerlendirilmesi⁸³
- 4) Yanya vilayeti Amed-Reft Defterlerine Göre Yanya'da Dini Kurumlar, Yapılar ve Dini Hayat (XIX yy. sonu - XX yy başları)⁸⁴
- 5) Bursalı Mehmet Tahir ve Tarihle İlgili Eserleri⁸⁵

⁸¹ Nevzat Sağlam, *Havass-ı Refi'a Mahkemesi 369 nolu kadı siciline göre 1815-1820 tarihlerinde Eyüp'de sosyal ve iktisadi hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994. 36802.

⁸² Saadet Muzaffarova, *Üsküdar Kadılığı 420 numaralı Şer'iyye Sicili Defteri/Religious Register Book Of 420 of Üsküdar Court*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012. 311722.

⁸³ Hafize Albayrak, *Konya şer'iyye sicillerinden 130 nolu defterin değerlendirilmesi/Islamic court record book of Konya numbered 130 and an evaluation of this record*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, 273703

⁸⁴ Ermal Nurja, *Yanya vilayeti Amed-Reft Defterlerine göre Yanya'da dini kurumlar, yapılar ve dini hayat (XIX yy. sonu - XX yy başları)/Religious institutions, buildings and religious life in the vilayet of ioannina according to ioannina Amed-Reft registers (XIX century- XX century)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009. 258324.

⁸⁵ Ahmet Yasin Tomakin, *Bursalı Mehmet Tahir ve tarihle ilgili eserleri/Bursalı Mehmet Tahir and his works about history*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009. 239907.

- 6) 762 No.lu Üsküdar Şer'iyye Siciline Göre H. 1317-1318/1899-1900 Yılları Arasında Üsküdar Kazasında Sosyal Hayat⁸⁶
- 7) Ali Emîrî ve Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi ve Kitabeleri Vesâir Vesâik-i Mühimme Adlı Eseri⁸⁷
- 8) XV-XVI- Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet⁸⁸
- 9) 17. Ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Islahat ve Yenileşme Faaliyetleri⁸⁹
- 10) 71 No'lu Şer'iyye Sicili'ne göre Sinop ve Çevresinde Sosyal Hayat; H. 17 Rebi'u'l - evvel 1270 1 Şevval 1279, M. 19 Aralık 1853 - 22 Mart 1863⁹⁰
- 11) Osmanlı Devleti'nde Nişancılık⁹¹

⁸⁶ Şükran Çeker Çetin, *762 no.lu Üsküdar şer'iyye siciline göre H. 1317-1318/1899-1900 yılları arasında Üsküdar kazasında sosyal hayat/According to the minute books of kadi of Uskudar shariah court, social life in Uskudar between the years 1317-1318/1899-1900*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008. 221137.

⁸⁷ Muhammed Yusuf Yaşar, *Ali Emîrî ve Mardin Mülûk-i Artûkiyye tarihi ve kitabeleri vesâir vesâik-i mühimme adlı eseri/Ali Emîrî who's from Diyarbakir ve Mardin Mülûk-i Artûkiyye tarihi ve kitabeleri vesâir Vesâik-i Mühimme adlı eseri name's book*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006. 209924.

⁸⁸ Ljutfi Nedzipi, *XV-XVI- yüzyıllarda Makedonya'da kültür ve medeniyet/Culture and civilization in Macedonia between XV-XVI centuries*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006. 207727.

⁸⁹ Lokman Erdemir, *17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde ıslahat ve yenileşme faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001. 102607.

⁹⁰ Hüseyin Arıcı, *71 No'lu Şer'iyye Sicili'ne göre Sinop ve çevresinde sosyal hayat; H. 17 Rebi'u'l - evvel 1270 1 Şevval 1279, M. 19 Aralık 1853 - 22 Mart 1863*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994. 36790.

⁹¹ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde nişancılık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994. 36908.

- 12) Selçuklu Devri Afyon Çeşmeleri⁹²
- 13) Osmanlılarda İmam-Hatiplik Müessesesi⁹³
- 14) İbni Haldun'un Metodu ve Umran Teorisi⁹⁴

2.3.2. Doktora

- 1) İstanbul Halveti Tekkeleri⁹⁵
- 2) Osmanlıda Mekteplerin Ortaya Çıkışı ve Gelişmeleri⁹⁶
- 3) Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (sosyal tarih açısından)⁹⁷
- 4) Bir Tanzimat diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)⁹⁸

⁹² Nurettin Gemici, *Selçuklu devri Afyon çeşmeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993. 26735.

⁹³ Faruk Tut, *Osmanlılar da imam-hatiplik müessesesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991. 19483.

⁹⁴ Yavuz Yıldırım, *İbni Haldun'un metodu ve Umran teorisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991. 14969.

⁹⁵ Fatih Köse, *İstanbul Halveti tekkeleri/İstanbul Khalwati dervish lodges*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010. 273530.

⁹⁶ Ayşe Peyman Yaman, *Osmanlıda mekteplerin ortaya çıkışı ve gelişmeleri/Arise and advance of maktab in Ottoman Period*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010. 258511.

⁹⁷ Lokman Erdemir, *Sebep ve sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (sosyal tarih açısından)/Çanakkale Wars with the reasons and results (from the stand point of social history)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008. 221351.

⁹⁸ Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)/A Tanzimat diplomat Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008. 206858.

- 5) 19. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık⁹⁹
- 6) Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)¹⁰⁰

2.4. Dergi

1966 yılında arkadaşlarıyla birlikte Yüksek İslam Enstitüleri mezunları derneklerini tek çatı altında toplayarak Yüksek İslam Enstitüleri Talebe Federasyonunu kurdu. 1967 yılında bu federasyonun yayın organı olan İslam Medeniyeti Mecmuası'nı yayınlamaya başladı. Aynı zamanda derginin yazı işleri müdürlüğü görevini de yürüttü. 1967'den beri yayın hayatını sürdüren dergi 31.12.2024 tarihi itibarıyla cilt 10 sayı 52'ye ulaşmıştır. Hakemli ve doçentlik şartlarını karşılayacak indeksler tarafından taranmaktadır.

3. ESERLERİNEDEN ÖRNEKLER

3.1. Tasavvuf Lügati

Tasavvuf, kültür ve medeniyetimiz içerisinde müstesna bir konuma sahiptir. Hz. Muhammed (s.a.v) ve ashabının yaşadığı zühd ve takva hayatını örnek alarak bu yaşam biçimini benimseyen ilk sûfiler, hicrî II. yüzyılın ortalarından itibaren bu anlayışı sistematik bir yol hâline getirmişlerdir. Zamanla çeşitli tarikatların teşekkülüyle bu tasavvufi yapı, bütün İslam dünyasına

⁹⁹ Murat Akgündüz, *19. asır başlarına kadar Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık/The Office of şeyhulislam in the Ottoman state until the beginning of 19. Century*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999. 82395.

¹⁰⁰ Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998. 74737.

yayılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. İslami ilimler arasında müstakil bir disiplin hüviyeti kazanan tasavvufun, kâinat ve hadiselerle özgün bir bakış açısı ile yaklaşımı ve bu yaklaşımı ifade eden özel remiz ve terimleri bulunmaktadır. Bu remiz ve terimler, yalnızca tasavvuf alanıyla sınırlı kalmayıp, kültürümüzün farklı alanlarında yazılmış metinleri anlamak açısından da önem arz etmektedir. Dolayısıyla tasavvufun kültürümüze kazandırdığı bu kelime ve ıstılahların bilinmesi, geniş bir kültürel perspektifin kavranması açısından gereklidir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye'de dindar kesim tarafından en çok ilgi gören eserler tasavvuf alanında yazılmış metinlerdir. Bu nedenle tasavvufla ilgili telif, tercüme, tıpkıbasım ve sadeleştirme türünde birçok eser sürekli olarak yayımlanmaktadır. Ancak bu yayınların önemli bir kısmı ticari kaygılarla hazırlandığı için, gerek ilmî titizlik ve metin sadakati açısından yetersiz kalmakta, gerekse açıklayıcı sözlük veya dipnot gibi yardımcı unsurların eksikliği sebebiyle okuyucular eserden yeterince fayda sağlayamamaktadır.

Bu çalışma, tasavvuf alanında araştırma yapan akademisyenlere, tasavvufi metinleri okumaya ilgi duyan okurlara ve kültür dünyamızda geniş bir yer tutan tasavvufi terimleri doğru biçimde anlamak isteyen müverrihlere katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu sözlükte, imkânlar ölçüsünde tasavvufa özgü terim ve kavramlar bir araya getirilmiş ve bunların açıklamaları sözlük formatı içerisinde sunulmuştur. Ayrıca, İslam dünyasında ortaya çıkan tarikatlar, bu tarikatların kurucuları ve kendilerine

tarikat isnadı yapılan sûfler hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. Eserin, okuyucularına azami düzeyde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.¹⁰¹

Örnek Kelimeler

Tasavvuf Lügatı adlı eserden örnek kelimeleri ve anlamları aşağıda verilmektedir.

Abd: Kâmil Müslüman. Ubudiyet kulun sıfatı, rububiyet Allah'ın sıfatıdır. İnsanın varlık sebebi abdiyyettir. İnsan için abdiyyet makamı en yüksek bir makamdır. Zira abdiyyetin şuuruna eren kul, hiç bir zaman rububiyet iddiasına kalkışmaz ve Rab'den başkasına boyun eğmez. Böylece o, gerçek hürriyet sahibidir. Allah'a kul iradesine râm ve emirlerine sarılan kimse, ondan başka her şeye karşı bağımsız ve hürdür. İradeli olarak Allah'a kul olmaktan uzak olan kimse ise, nefesine, şeytana veya başka bir fâniye esir olmuş demektir.

Abdal(Ebdel): Bedilin çoğuludur. Dünya ile ilgisini kesip Hakk'a bağlanan veli. Ruhlarını, nefislerini, manevi varlıklarını maddi varlıklarının yerine bedel ettikleri için bu adla anılan derişler. Bunlar, Allah'ın veli kulları olup halkın mesâlihine tasarruf için manevi izne mazhar olan kimselerdir. Abdal olan kimsede şu üç bulunur: Kazaya rıza, Allah'ın maharimine karşı sabır ve zâtullah için gazâb.

Âlem: Allah'tan başka her şey. Masiva. Tasavvufta âlemin yaratılışı beş merhalede oluşmuştur.1.Âlem-i lâhut: Mutlak vücudun ilk mertebesi, taayyun. Bunun üzerine hiç bir mertebe yoktur. Buna, alem-i itlak, hazret-i gayb-ı mutlak, zât-ı hak, hakikatü'l hakayık, ehadiyyet de denir. 2.Âlem-i ceberut: Esma'î

¹⁰¹ Cahid Baltacı, *Tasavvuf Lugatı*, Elif Neşriyat, İstanbul 1981.

ilahi ve evsâfı ilâhi âlemdir. Buna, Ayân-ı sabite, akl-ı evvel, âlem-i vahdet, berzâh-ı kübrâ, hakikat-ı Muhammediyye, kâbiliyyet-i evvel, makâmı ev ednâ, ruhi âzam, ruh-i izafî, ruh-i kullî, tayyun-i evvel, tecelli-i evvel de denir.3.Âlemi melekût. Ruhlar âlemi. Buna, âlem-i emr, âlem-i gayb, âlem-i hayat, âlem-i taf-dil, berzahı sûra, âlem-i berazah da denir.4.Âlemi anasır. Su, toprak, ateş ve havadan meydana gelen Âlem. Buna, âlem-i mülk, âlem-i halk, Âlem-i şahâdet te denir.5.Âlem-i insan-ı kâmil: bütün âlemlerin sırrını kendinde toplamış olan âlem. İnsan, görünüşte âlem-i sura hakikatte ise Âlem-i kübrâdır. Bu âleme, âlem-i keşif de denir.

Beytü'l- Makdis: Allah dan gayrisına bağlılıktan temizlenmiş olan kalp.

Babaiyye: Abdulgani pir babi(v.870-1465) tarafından kurulan bir Türk tarikatıdır.

Bedevi topu: Bedevi tarikatı mensuplarının ayakta zikir yaparken en hararetli olduğu sırada birbirine sarılarak heyecanla yaptıkları âyindir.

Can odası: Konya'da Mevlânâ dergâhındaki odalardan birinin adı. Mevlevi tekkelerinde dervişlerin oturdukları odalara da cân odası denir.

Cûd ve sehâ: Her ikisi de cömert anlamına gelse de Cûd, hiç karşılık beklemeden vermektir. Sehâ ise cömertlik olmakla beraber bazen cömert görünmek için vermektir. Cevvad, yalnız lâayık olsun olmasın herkese iyilik yapandır. Sehâ ise yalnız layık olana iyilik yapandı.

Çelik: Mevlevi ve Bektâşi ıstılahındandır. Dede ve babanın suç işleyen “can”ı tedip için kullandığı kol uzunluğunda ve şahadet parmağı kalınlığında sopa.

Çile: Çile için bir yere çekilme, ibadet için dünyevi meşgaleleri asgariye indirme.

Çici tutma: Mevlevi ıstılahındandır. Sema’da olduğu yerden ayrılmadan sema’ etmek. Bunu yapan “çivisi sağlam” derler.

Demlenmek: Bektaşilerde içki içme manasında kullanılır.

Devr-i veledi: Mevlevi ıstılahındandır. Mukabele günü sema’ başlamadan önce şeyh önde, dedegan kıdem sırasıyla arkada olduğu halde semâhânenin dairesi halinde halka şeklinde üç defa dolaşmanın adı.

Ehl-i dünya: Dünya adamı, âhiret işlerine karşı alakasız kişi.

Fatiha vermek: Bir işe başlarken veya bir işin olmasını isterken duası makbul olan birinin kısa bir gül banktan sonra fatiha demesi.

Gül: Kadiri ıstılahındandır. Kâdiri tarikatı alâmeti olarak, arakiyenin tepesine çuhadan dairevi şekilde dikilen parça. Derişe ilk önce bu elbise giydirilir. Bağdat gülü, havuzlu, kafesli, kız gülü gibi çeşitleri vardır. Rufâî ıstılahı olarak da ateşte kızdırılan ve burhan makamında olarak yalanan demire denir.

Gül destesi: Bektaşî ıstılahındandır. Rivayete göre hazreti ali vefat edeceği vakit selman’dan bir deste gül istedi. Onun getirdiği gülü aldı ve vefat etti. Bektaşî nefeslerinde gül destesiyle bu hâdise hatırlanır.

Haydarî: Yakasız, kolsuz, göğsü kapana bilecek kadar dar ve bele kadar gelen bir giyimlik.

Kırklar meydanı: Bektaşî ıstılahındandır. Hacı Bektaş'taki tekke de iki parmaklık arasındaki yerin adı.

Küstah: Mevlevî ıstılahındandır. Suçlu, kabahatli demektir.

Makam: Kulun tekrar ede ede kazandığı ve vasıf haline getirdiği âdâb ve ahlak. Kulun riyazet ve muahade ile vardığı derece. Makam kesb ile elde edilir.

Mülk: Şahadet âlemi. Arş, kürsü, maddi manevî, hararet, burudet, rutubet, yubuset gibi anasırdan mürekkep cisimler.

Ocak: Bektaşî tabirlerindendir. Bektaşî tekkelerinde “meydan” odalarında kıblenin olduğu yerdeki ocak.

Pirinç meydanı: Mevlevî ıstılahındandır. Bütün dergâh mensuplarının birlikte pirinç ayıkladıkları yer.

Simit: Mevlevî ıstılahındandır. Sikke üzerine ve destanın altına sarılan beze denir.

Somat: Arapça aslı simâttır. Simât, sofrâ, sıra, dizi manalarına gelmektedir. Mevlevî ve Bektaşî tekkelerinde sofrayı hazırlayan, kaldıran dervîş.

Şeriat: Lügatta su alınan yer, pınar başı demektir. İstilahta şeriat, kulluğu iltizamla emir tutmak, Peygamberimizin amele müteallik getirdiği ve dış az'â ile işlenmesi gereken ahkâm. İ'tikada ait hükümlere din denir. Dinin zahiri ve dünya işlerine ait işleri şeriatı meydana getirir. Şeriat, fıkıh, dış, kabuk ve şekil demektir.

Tor: Mevlevî ıstılahındandır. Pazarcı olan “can” ın çarşıya çıktığında öteberi almak için taşıdığı peştamal.

Uyandırmak: Mumun ve benzeri şeyleri yakmak.

Vitr: Hiç bir şeyin kendisine benzememesi münâsebeti ile Allah'ın zatıdır.

Vârid: Kulun kastı olmaksızın kalbe gelen ilham. (havatır)

Yol oğlu: Bektaşî ıstılahındandır. Tarikat evladı demektir.

Yol rehberi: Bektaşî ıstılahındandır. İstidat sahibi olanları Bektaşî yapmaya çalışan kimse.

Zâkir: Tekkelerde âyin sırasında mûsikî usulû ile ilâhî okuyan kimse.

3.2. XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri¹⁰²

Bu eserin ortaya çıkış süreci oldukça uzun ve zahmetli olmuştur. Zamanla yarışılarak tamamlanan bu çalışma, birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorlukların başında, çalışmaya temel teşkil edecek nitelikte Osmanlı medreseleri hakkında kapsamlı ve örnek bir araştırmanın daha önce yapılmamış olması gelmektedir. Bir diğer güçlük ise medreseler ve kurucularının isimleriyle ilgilidir; çünkü aynı isimde birden fazla şahıs bulunabilmektedir. Bu durum, bazı medreselerin banileri ile buralara atanan müderrislerin tespiti konusunda ciddi belirsizlikler doğurmuştur.

¹⁰² Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

Eserin tashih edilmiş ve genişletilmiş bu baskısı hacim olarak ilk baskıdan oldukça daha geniştir. İki cildi ihtiva eden eserin sonuna konulan karma indeks eserden yararlanmak isteyenlere büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Aslında bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. Yılına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber yine bu eser 700. Yıl hatırasına neşredilmiştir. Benzerinin az olması sebebiyle okuyucular açısından değeri yüksek bir eserdir. Eserin son baskısı, 2005 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı tarafından iki cilt hâlinde ve toplam 1014 sayfa olarak yayımlanmıştır. Osmanlı Medreseleri adlı eser sekiz bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde İslam'dan Önce ve İslam'da Eğitim Öğretim konuları ele alınmaktadır.

Eğitim ve öğretimin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Bu sürecin başlangıcı, İslam inancına göre, ilk insan Hz. Âdem ile Cenâb-ı Hak arasında geçen bilgi aktarımına dayanmaktadır. Tarihsel olarak ise eğitimin, genellikle mabetler etrafında şekillenmeye başladığı ve zamanla bu merkezlerden daha geniş toplum kesimlerine yayıldığı görülmektedir. Nitekim Sümerlerde mabetlere bitişik okullar kurulmuş, bu okullarda rahip-kâhinler tarafından çeşitli dersler verilmiştir. Öğrenciler, üzeri yazılı tabletler aracılığıyla okuma-yazma öğrenmiş; teoloji, botanik, zooloji, coğrafya, matematik, geometri, cebir, astronomi, tıp ve dil bilgisi gibi birçok alanda eğitim almışlardır.

İslam'da eğitimin önemi, ilk vahiy olan “Oku”¹⁰³ emriyle açıkça ortaya konmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygam-

¹⁰³ Alak, 96/1.

ber'in hadislerinde ilim öğrenmenin önemi sıkça vurgulanmıştır. İslam tarihi boyunca eğitim kurumları hem içerik hem yapı bakımından çeşitlilik göstermiştir. Medreselerin kurulmasıyla birlikte, eğitim kurumsal bir yapıya kavuşmuş; ancak medrese dışı eğitim faaliyetleri de varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda İslam dünyasındaki eğitim-öğretim faaliyetlerini iki ana başlık altında değerlendirmek mümkündür: yaygın eğitim ve örgün eğitim. Bu iki alan, tarih boyunca birbirini tamamlayan bir yapı içinde gelişmiştir.

Birinci bölümünde medresenin tavsifi, bina ve müstemilatı, okutulan dersler ve kitapları, tedris talim ve günleri ile eğitim öğretim metodu ele alınmaktadır.

Medrese, Arapça "derase" kökünden türemiş olup sıbyan mekteplerinin üzerinde eğitim veren orta ve yüksek dereceli öğretim kurumlarıdır; genellikle bir dersane ve etrafında talebe hücrelerinden oluşur, imkân dahilinde kütüphane, hamam gibi yapılar da eklenebilir; her medresenin bir vakfiyesi olur ve burada işleyişle ilgili esaslar belirtilir; başlangıçta camilerde yürütülen eğitim zamanla müstakil medreselere dönüşmüştür; ders veren hocalara müderris, dersleri tekrar edip açıklayan yardımcılara muîd, yüksek seviyedeki öğrencilere ise danışmend denmiştir; medrese öğrencileri temel dini bilgileri aldıktan sonra dereceli şekilde daha yüksek medreselere geçip icazet alarak mezun olurlar; müderrisin başarılı öğrenciye verdiği belgeye temessük, tüm eğitimi tamamlayana verilen diplomaya icazetname denir; mezuniyet sonrası göreve geçmeden önce staj anlamına gelen "mülazemet" süreci başlar ve bu sürece dair çeşitli yöntemler (idare, hatt-ı hümayun, arz vb.) Osmanlı'da sistemleştirilmiştir.

Osmanlı medreselerinde eğitim kademeli bir şekilde ilerlemekteydi. En alt seviyede yer alan Yirmili medreselerde temel

dini bilgiler ve giriş düzeyinde metinler okutulurdu. Ardından gelen Otuzlu, Kırklı ve Ellili medreselerde sırasıyla daha derin fıkıh, kelâm, mantık ve Arap dili dersleri verilirdi. Bu aşamaları tamamlayan öğrenciler, yüksek seviyeli ilmi tartışmaların yapıldığı Sahn-ı Seman Medreselerine geçerlerdi. En ileri düzeydeki eğitim ise nadir ve seçkin öğrencilerin devam ettiği Altmışlı Medreselerde verilirdi. Her kademe, hem okutulan derslerin içeriği hem de kullanılan kaynak kitaplar bakımından daha üst seviyelere geçişi ifade ederdi.

Osmanlı medreselerinde eğitim ve öğretim faaliyetleri, önceki İslam medeniyetlerinden devralınan uygulamalar doğrultusunda sürdürülmüştür. Tedris ve talim günleri bakımından haftanın üç günü ile bayram günlerinde tatil yapılır, diğer günlerde ise derslere devam edilirdi. Eğitim-öğretim yöntemi açısından ise Osmanlı medreselerinde uygulanan sistemin tam olarak nasıl işlediğini kesin şekilde belirlemek zor olmakla birlikte, daha önceki dönemlerde oluşmuş genel tedris usullerinin büyük ölçüde Osmanlı medreselerinde de sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

İkinci bölümde XV-XIV. asırda Osmanlı Medreseleri Teşkilatı incelenmektedir.

Osmanlı medreselerinde gelişmeler olsa da asıl tekâmül, Fatih devrinde vuku bulmuştur. II. Mehmet, İstanbul fethini muteakkip önce, tahvil ettiği kiliseye müderris tayin etmiş; kendi adıyla anılan semtte “Sahn-ı Seman” denilen medreseyi tesis edip Vezir-i Azam Mahmut Paşa, Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu gibi zevatın mesaisiyle ilmiye teşkilatını geniş ölçüde yeniden tanzim etmiştir.

Üçüncü Bölümde, XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devlet teşkilatı içerisinde ilmiye sınıfı önemli bir yer tutmuş; bu çerçevede, Şeyhülislâm'ın teşkilat içindeki konumu, kazaskerlerin görev ve yetkileri, ilmiye mensuplarının Divan-ı Hümâyûn'daki yeri, ilmiye sınıfının istihdam süreci ve görev yerleri, bu sınıfın denetim usulleri ile ilmiye mensuplarına ait özlük işlemleri gibi konular teşkilat yapısı içinde ele alınmıştır.

Dördüncü Bölümde, Osmanlı medreselerinin gerilemesi, sadece belirli bir döneme veya şahsa bağlanamayacak kadar çok yönlü bir sürecin sonucudur. Her ne kadar bazı müellifler ve layihalarda bozulmanın başlangıcı III. Murad devrine atfedilse de, bu durumun daha önceki dönemlere kıyasla geniş çapta yayıldığı anlaşılmaktadır. Gerilemenin başlıca sebepleri arasında nüfusun artışıyla birlikte gelen sosyal baskılar, devletin diğer müesseselerindeki bozulmalar, ilmiye mensubu olmayan ailelerden gelen kişilerin makam sahibi olmasıyla ortaya çıkan ulema-zâdegan sınıfı, ilmiyeye dair kanun, talimat ve teammüllerin ihlali ile bilim zihniyetindeki değişim sayılabilir. Bu temel sebeplerin yanı sıra farklı sosyal, ekonomik ve kültürel etkenlerin de bu sürece katkı sağladığı görülmektedir.

Beşinci bölümde derecelerine göre Osmanlı medreseleri ve müderrisleri anlatılmaktadır. XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı medreseleri, müderrislerin yevmiyeleri ve medreselerin teşkilattaki konumları dikkate alınarak altı dereceye (yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı ve altmış üstü) ayrılmıştır. Ayrıca Daru'l-kurrâ, Dâru'l-Hadis ve Dâru't-tıb gibi özel eğitim kurumları da sınıflandırmaya dahil edilmiştir. Ancak medreselerin statüleri, vakıf gelirlerindeki artış, paranın değer kaybı ve diğer etkenlerle zaman içinde sabit kalmamıştır.

Yirmili medreseler arasında yer alan Ankara'daki Ak Medrese, Osmanlı döneminde vakıf gelirleriyle önemli bir konuma sahipti ve II. Beyazıt döneminde yirmili pâyede bulunmaktaydı. Burada görev yapan müderrisler arasında Amasyalı Ali Efendi, Üstadoglu Taceddin İbrahim, Taşköprülü Muslihiddin Mustafa ve Ahmet Efendi sayılabilir. İstanbul'da Mir Ali Sinan Ağa Medresesi ise 1581'den itibaren kayıtlarda yer almakta olup, inşası ve bânisi Mir Sinan Ağa olarak bilinmekle birlikte detayları sınırlıdır. Bu medresede Veliyuddin Efendi ve Muhyiddin Efendi gibi müderrisler görev yapmıştır; Muhyiddin Efendi'nin yevmiyesi zamanla artırılmıştır.

Otuzlu medreseler arasında yer alan Selanik'teki Hızır Çelebi Medresesi, 1587'den önce inşa edilmiş olup kadı asker defterlerinde “Merhum Hızır Çelebi Medresesi” olarak geçmektedir. Burada görev yapan müderrisler arasında Mustafa Efendi, Mehmet Efendi, Muslihiddin Efendi ve Ahmet Efendi yer almaktadır. Tire'de bulunan Kara Kadı Medresesi'nin bânisi bilinmemekle birlikte, 1544'ten önce var olduğu ve muhtemelen II. Beyazıt döneminde faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir. Bu medresede Kara Dede Kemâlettin Efendi, Küçük Taceddin Efendi, Muallim Zade ve Circin-zade Hasan Efendi gibi müderrisler görev yapmıştır.

Kırklı medreselerden İstanbul'daki Başçı İbrahim Medresesi, II. Beyazıt döneminde Yeniçeri Sekbanbaşı İbrahim Ağa tarafından kurulmuş olup, 1496-1497'de vefatından önce inşa edilmiştir; medrese 1652-53 tarihine kadar ayakta kalmış, XVIII. yüzyılda yıkılmıştır. Müderrisleri arasında Sadullah Efendi, Küçük Taceddin Efendi, Kara Cafer Efendi, Zeynalabidin Efendi, Mehmet Efendi, Şeyh Mehmet Efendi, Sunullah Hamidi Efendi ve Nurullah Efendi yer almaktadır. Bursa'daki Hamza Bey Medresesi'nin banisi kesin bilinmemekle beraber,

camisi 1960-62'de restore edilmiştir; medrese ise 1615'te yıkılmıştır. Burada görev yapan müderrisler arasında Kara Cafer Efendi, Abdülcabbar Acemi, Yakub b. Seydi Ali, Şeyh Emir Ali, Abdi Çelebi, Kınalı-zade Ali Efendi, Şeyhulislam Zekeriyya Efendi, Abdurrauf Efendi, Neccar-zade Mehmet Efendi, Küçük Hamza Efendi ve Yalvaçlı Osman Efendi bulunmaktadır.

Ellili medreseler arasında yer alan Abdüsselâm Medresesi (Çekmece/İstanbul), Kanuni Sultan Süleyman'ın başkâtiplerinden Abdüsselâm Efendi tarafından kurulmuş olup, vakfiyesine göre yirmili dereceye sahipti; müderrisine yevmiye 25, talebelere ise 15 akçe verilmekteydi. Müderrisler arasında Arapzade Mehmet Efendi, Kara Salih Efendi, Abdurrahman b. Ali, Emir Hasan Çelebi ve Hürrem Efendi gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Hacı Hasan-zâde Medresesi ise II. Beyazıt devrinde Balıkesirli Mehmet b. Mustafa b. Hacı Hasan tarafından kurulmuş ve vakfiyesine göre otuzlu dereceye sahipken, 1585-1600 yılları arasında ellili medreseler arasında yer almıştır; müderrisine yevmiye 30, talebeye 15 akçe verilmekteydi. Bu medresede görev yapan müderrisler arasında Samsûnî-zâde Ahmet Efendi, Şeyhulislam Kadri Efendi, Taşköprizâde İsamuddin Ahmet Efendi ve Kara Cafer Efendi gibi şahsiyetler yer almaktadır.

Altmışlı medreseler, XV. yüzyıl Osmanlı medreseleri arasında yer alan Çelebi Mehmet Medresesi (Bursa), kurucusu II. Murad'ın babası Çelebi Mehmet tarafından vakfedilmiş olup, müderris ve talebelere çeşitli maaş ve aynı yardımlar tahsis edilmiştir. Medresede görev yapan müderrisler arasında Üç Şerefeli Medrese'den Alâeddin Tusi, Sahn Medresesi'nden Ahi Yusuf b. Cüneyt ve Sinaneddin Yusuf Efendi, II. Beyazıt Medresesi'nden Şeyhülislam Zenbîli Ali Efendi ve Şeyhülislam Ebu Suud Efendi gibi önemli isimler bulunmaktadır. İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Hürrem Sultan tarafından yaptırılan Haseki Sultan Medresesi ise, ellili ve altmışlı derecelerinde yer

almış; burada görev yapan müderrisler arasında Süleymaniye Medresesi ve diğer önemli medreselerden birçok tanınmış âlim yer almaktadır. Bu medreselerde müderrislerin maaşları, vakfiyelerde belirtilen dirhem ve akçelerle düzenlenmiş olup, görev ve statüleri medreselerin derecelerine göre belirlenmiştir.

Diğer Medresler, Gül Çiçek Hatun Medresesi (Bursa), II. Murad devri vezirlerinden Saruca Paşa'nın eşi Gül Çiçek Hatun tarafından Kirişhane semtinde yaptırılmıştır ancak günümüzde mevcut değildir. Haraççı Kara Mehmet Medresesi ise Bulgaristan'ın Ilıca (Kösten dil) kasabasında yer almakta olup, II. Mehmet devri devlet adamlarından Haraççı Kara Mehmet'e ait mescit ve medreseyle birlikte geniş vakıflara sahiptir.

Altıncı bölümde, ele alınan konular: XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı'da önemli dini eğitim kurumlarından olan dâru'l kurrâlar arasında, Amasya'da 1505-1506 yılında Defterdar Abdulkadir Bey tarafından yaptırılan ve adını Abdullah Paşa'dan alan Abdullah Paşa Dâru'l Kurrâsı ile İstanbul'da 1540-1541 tarihlerinde Şeyhulislam Kadı-zâde Şemseddin Ahmet Efendi tarafından inşa edilen ve Fatih Çirçir'de At Pazarı Sokağı'nda mescidle birlikte tahsis edilen Çirçir Dâru'l Kurrâsı bulunmaktadır; ancak günümüzde Çirçir Dâru'l Kurrâsı mevcut değildir.

Yedinci bölümde ele alınan konular, XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı'da dini ilimlerin öğretildiği önemli kurumlar arasında, Murat Hüdavendigâr tarafından İstip'te Hüdavendigâr Camii yanında kurulan ve hadis ilminden sorumlu olan Hüdavendigâr Dâru'l Hadisi yer almaktadır; İstip'in 1382 yılında Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından fethedilmesini takiben inşa edilen bu kurum, hadis eğitiminde merkezi bir rol oynamıştır. İstanbul'da ise Babusade ağası Mahmut Ağa tarafından 1553-54 yılında yaptırılan ve Mimar Sinan'ın mimarisiyle şekillenen Ahırkapı'daki Mahmut Ağa Dâru'l Hadisi, medresesi

ve mektebi; caminin altında yer alan medrese, bitişiğindeki mektep ve çeşme ile birlikte, hem eğitim hem de mimari açıdan önemli bir kompleks oluşturmuş, Mahmut Ağa'nın kabri camiye bitişik olarak konumlanmıştır.

Sekizinci bölümde, XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı tıp medreseleri arasında önemli bir yere sahip olan Atik Valide Dâru's Şifâsı, Nurbanu Sultan tarafından 1581 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır ve Üsküdar'da yer almakla birlikte günümüzde bir kısmı Toptaşı Cezaevi olarak kullanılmakta olup, yapıda çeşitli değişiklikler olmuştur; ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinde bu kompleksin erkekler kısmı Dâru'l Hadis ile birlikte tıp eğitimi için kullanılmıştır. Manisa'da bulunan ve Yavuz Sultan Selim'in eşi, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan tarafından 1522-23 yıllarında külliye halinde yaptırılan Valide Sultan Dâru's Şifâsı ise günümüzde mevcut değildir; buranın yönetimi Merkez Efendi'ye verilmiş olup, halkı cezbetmek amacıyla her yıl Nevruz'da macun dağıtımı yapılmış ve bu gelenek Manisa'da hâlâ “mısır günü” olarak anılmaktadır.

2.3. İslam Medeniyeti Tarihi

İslam Medeniyetinin birçok konusu üzerinde durulmaya çalışılmış, İslam Medeniyeti hakkında toplu bir bilgi verilmiş ve eserde yer alan her bir konunun bir ihtisası gerektirdiği bilinci ile her konu düzen içerisinde yazılmıştır.

XIX. asırda din bir vicdan işidir. Onu her konuda öne çıkarmamak lazımdır ve her şeyde ondan referans vermemek lazımdır gibi bir anlayış ortaya çıkmıştır. İlk olarak bu anlayışın çokta doğru bir anlayış olmadığı üzerinde durulmuştur. Dünyanın en genç medeniyeti olan Batı Medeniyeti, bir ilim ve teknoloji medeniyetidir. Bunun neticesinde de insanlığa maddi alanda daha

gelişmiş bir alan vermektedir. Bu ilim ve teknolojiden bütün insanlar istifade etmektedir. Ancak ne var ki bu “rasyonel” ve “deneysel” medeniyet, insanın morfolojik yapısının gereği olan kalbi ve maneviyatı ihmal etmektedir. Bunun neticesi olarak ta daha müreffeh yaşamak için insafsızca savaş devam etmektedir. Bunun durdurulabilmesi için bu genç medeniyetin kendini revize etmesine ihtiyaç vardır. Batı Medeniyetini bir madde ve mana medeniyeti olan İslam Medeniyetiyle tanışması lazımdır. Onu, bir takın aşırı uçların yanlış davranışlarına göre tanımlamadan asıl kaynaklarından ve dengeli ulemasından tanımasına ihtiyacının olduğunun üzerinde durmuştur. Bunların dışında asıl maksadın eserde ele alınan konulara işaret ederek bir medeniyet şablonu ortaya koymak ve İslam Medeniyeti hakkında toplu bilgi vermektir.

Eseri içerik olarak inceleyecek olursak sekiz bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde kültür ve medeniyet kavramları ele alınmaktadır.

Kültür kelimesi, Latince “cultura”dan gelir ve ilk anlamı ziraatçılık, yani toprağı işlemek iken; Arapça’daki karşılığı “hars” da benzer şekilde toprağı yarma anlamı taşır. Ancak kavramsal olarak kültür, bir toplumun şahsiyetini oluşturan maddi, manevi ve sosyal değerlerin tümünü ifade eder. Maddi unsurlar arasında el sanatları, mimari, kıyafet ve teknoloji yer alırken; manevi unsurlar din, ahlak, hukuk, ilim, örf-adet, dil, edebiyat ve musiki gibi öğeleri kapsar.

Medeniyet kelimesi, Batı dillerindeki “civilisation” karşılığıyla Latincedeki “şehirli” anlamındaki “civis” kökünden türemiştir. Kavramsal olarak ise medeniyet, uluslararası düzeye

ulaşmış bir kültürün veya birbiriyle yakın kültürlerin oluşturduğu yaşam tarzı, bilgi, teknik, sosyal faaliyetler ve maddi-manevi kurumların bütünüdür. Medeniyetin doğuşunda tabîî, sosyal ve manevi çevreler etkili olurken; tarih boyunca kurulmuş medeniyetlerin tam bir envanteri mevcut değildir, zira bu alandaki dini kaynaklar ile arkeolojik ve antropolojik veriler henüz tamamlanmamıştır.

Birinci bölümde, İslam Medeniyeti, Orta Çağ'da Güneybatı Asya'da doğmuş, zamanla Hindistan'dan Orta Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış ve bugün aktif etkisini yitirmiş olsa da hâlâ varlığını sürdüren köklü bir medeniyettir; bu coğrafyada İslam'dan önce de Türk, Arap ve Acem gibi birçok medeniyet yaşamıştır. İslam medeniyetinin kaynakları Kur'ân-ı Kerîm, Hadis-i Şerifler, Müslüman milletlerin kültürleri, geçmiş medeniyetler, ilim, teknoloji ve sanatlardır. Tevhid inancı, vahiy-beşeri denge, maddi-manevi uyum, bilim ve sanata açıklık, sınıfsız ve adil bir toplum ideali, sulha bağlılık ve inanç özgürlüğü gibi temel özelliklere sahiptir. Gelişimi, Arap-İslam (Asr-ı Saadet, Dört Halife, Emevîler, Abbasîler) ve Türk-İslam (Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Memlûklar, Osmanlılar) dönemleriyle iki ana evrede incelenir. Gerileme ise idarî, ilmî, ekonomik ve dış etkenlere bağlı birçok sebepten kaynaklanmıştır.

İkinci bölümde İslam medeniyetinde devlet teşkilatı ele alınmaktadır. İslam Medeniyetinde devlet teşkilatlanması, yedi temel unsur üzerine kurulmuştur: Devletin varlığı, devlet başkanı (halife veya sultan), dinî otoriteyi temsil eden Şeyhülislam, yürütme işlerinden sorumlu vezirlik makamı, yönetimle ilgili kararların alındığı divan teşkilatı, hukuk ve yargı işlerini yürüten adalet müessesesi gibi yapıların her biri, İslam toplumunun siyasi ve idari düzeninin temelini oluşturmuştur.

Üçüncü bölümde İslam Medeniyetinde sistemler işlenmektedir. İslam medeniyetinde toplumsal yapı, çeşitli alanlarda geliştirilen sistemler aracılığıyla düzenlenmiş ve kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Eğitim sistemi, yaygın ve örgün olmak üzere ikiye ayrılmış; yaygın eğitimde bireysel isteğe bağlı öğretim öne çıkarken, örgün eğitim müesseselerinde planlı ve sistemli bir yapı benimsenmiştir. Hukuk, ahlak, iktisat, para, toprak, vakıf, askerî teşkilatlanma, sosyal güvenlik, takvim ve şehircilik gibi alanlarda da sistematik düzenlemeler yapılmış ve bu alanlarda kurumlar oluşturulmuştur. Bu yönüyle İslam medeniyeti, tarihsel süreçte kurumsallaşmış medeniyet anlayışının öncülerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Dördüncü bölümde İslam Medeniyetinde kurumlar ele alınmaktadır. İslam medeniyetinde toplumsal yapının temelini oluşturan çeşitli müesseseler geliştirilmiş ve bu kurumlar hem dini, ilmi hem de sosyal işlevler üstlenmiştir. Camiler ibadet merkezlerinin yanı sıra eğitim ve toplumsal dayanışmanın da mekânı olmuş; tekkeler, tasavvufî eğitimin ve ahlaki terbiyenin verildiği yapılar olarak işlev görmüştür. Kütüphaneler ilim ve kültürün yayılmasına katkı sağlarken, rasathaneler bilimsel gözlem ve araştırmaların yürütüldüğü merkezler olmuştur. Fütüvvet teşkilatı, Ahîlik ve loncalar ise mesleki eğitim, esnaf dayanışması ve ahlaki denetimi sağlamıştır. Ayrıca, Peygamber soyundan gelenlerin haklarını korumak amacıyla kurulan Nakîbu'l-Eşraflık makamı ve bilgi akışını sağlayan haberleşme teşkilatı da bu kurumsal yapının önemli unsurlarındandır.

Beşinci bölümün konusu İslam Medeniyetinde ilim ve teknolojidir.

İslam medeniyetinde ilim ve teknoloji, hem Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'in teşvikiyle hem de Müslüman bilginlerin sistemli çalışmalarıyla gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. Kur'ân'da ilme

dair anahtar kavramlar yer almakta, sünnette de ilmin önemi sıkça vurgulanmaktadır. İslam âlimleri, ilimleri aklî ve naklî olarak tasnif ederek bilgi alanlarını sistemleştirmiş, böylece özgün bir ilim geleneği oluşturmuşlardır. Bu birikimin sonucu olarak, sayılarda ondalık sistemin, sıfırın, cebirin, integralin keşfi gibi matematiksel ilerlemeler; dünyanın yuvarlaklığı, usturlap ve pusula gibi astronomi ve navigasyon araçlarının geliştirilmesi; izafiyet teorisi öncülleri ve ihtimaller üçgeni gibi teorik katkılar ortaya konmuştur. Ayrıca kimyada alkol, sülfürik ve nitrik asit gibi maddelerin keşfi; tıpta küçük kan dolaşımı, anestezi ve bulaşıcı hastalıkların tanımlanması gibi önemli buluşlar gerçekleştirilmiştir. El-Cezerî'nin otomatları, roket teknolojisi ve ağırlıkla çalışan saatler de İslam medeniyetinin teknolojiye katkılarının somut örneklerindendir.

Altıncı bölümde İslam sanatları ele alınmıştır. İslam medeniyetinde sanatlar, estetik ve işlevselliği bir araya getiren çeşitli dallarda gelişmiştir. Mimari alanda cami, medrese ve saray gibi yapılar özgün tasarımlarla örülürken, hat sanatı kutsal metinlerin ifadesinde önemli bir estetik unsur olmuştur. Müzik, dini ve toplumsal yaşamda önemli bir yere sahip olup, duyguları ve düşünceleri ifade etmede kullanılmıştır. Resim sanatı ise özellikle minyatür ve süsleme biçimlerinde kendini göstermiştir. Halıcılık ve çinicilik gibi el sanatları, hem günlük yaşamda hem de sanat eserlerinde zengin motif ve tekniklerle dikkat çekmiştir. Bunların yanı sıra çeşitli diğer sanat dalları da İslam kültüründe gelişerek medeniyetin sanat anlayışını zenginleştirmiştir.

Yedinci bölümde İslam medeniyetinde sosyal hayat ele alınmaktadır. Kur'an-ı Kerim, sosyal hayatı düzenleyen emir, yasak ve tavsiyelerle bireylerin ve toplumun ahlaki, hukuki ve kültürel yapısını şekillendirir. Çocuk eğitimi konusunda temel esaslar sunarken, karadaki ve denizdeki fesadın insan kaynaklı

olduğunu belirtir ve insanların şeref ile haysiyetine saygı gösterilmesini emreder. Hayasızlık, insan öldürme, eşcinsellik ve homoseksüellik gibi davranışları yasaklar; iyiliği teşvik edip kötülükten sakındırmayı öğütler. Ayrıca suçun şahsiliği ilkesini benimser ve inanç hürriyetine vurgu yaparak bireysel özgürlüklerin korunmasını sağlar.

Sekizinci bölümün konusu İslam Medeniyetinin Batı medeniyetine tesirleridir. İslam medeniyetinin doğuşu ve gelişimi, Orta Çağ'da Batı Avrupa'nın dikkatini çekmiş; papalık tarafından yapılan araştırmalar ve İslam dünyasındaki ilmi, ekonomik ilerlemeler Batı'da hem hayranlık hem de endişe yaratmıştır. Bu süreçte İslam medeniyetine ait eserler Latin diline çevrilmiş, Avrupalılar Arapçayı öğrenerek İslam, Doğu kültürü ve Antik Yunan mirasını tanımaya başlamıştır. Ebu Bekir er-Razi ve İbn Sina gibi bilim insanlarının eserleri Avrupa'da ders kitabı olarak kullanılmış; ondalık sayı sistemi, kâğıt, barut ve pusula gibi buluşlar Batı medeniyetine aktarılmıştır. Ticaretle de İslam dünyasının etkisi belirgindir; özellikle Sicilya ve İspanya'daki Müslümanlar aracılığıyla Doğu ile Batı arasında canlı ticaret yolları kurulmuş, tarım teknikleri ve yeni ürünler Avrupa'ya ulaşmıştır. Ayrıca İslam filozoflarının düşünceleri Batı düşünce hayatını zenginleştirmiştir. Böylece İslam medeniyeti, bilim, teknoloji, ticaret ve kültür alanlarında Batı medeniyetinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁰⁴

3.3. “Kalkınma Köyden Başlar”

Anadolu da köyler hali harap ve halkı sefil durumda, köylüyü bu günkü halinden kurtarıp askeri bir hayat seviyesine

¹⁰⁴ Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, :M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.

ulaştırmak onları su, yol, ı ışık, ziraat, mesken gibi hayati ihtiyaçlarını karşılayacak bir formülün tatbikine çalışmak mili kalkınmanın temelini oluşturmaktadır.¹⁰⁵

3.4. “Yeniden Doğuş”

Bu ruh enbiyanın evliyanın ruhlarına kanat açan Kâinat dışında namütenahi külli iradeye bağlanan, ilim, irfan, namus, hicabını fazilet en hakkın aşığı müstesna İslam ruhudur. İslam cemiyyetinin muhtaç olduğu ruh budur. O zaman her zerresinin şüheda kanıyla yoğrulmuş. Şu mukaddes topraklarda sapık ideolojiler yer bulamayacaktır. O vakit sinirlerimizde dolaşan süfli hırs ve onun kanı emen ahtapotu yok olacak ve yeniden doğacağız.¹⁰⁶

3.5. “İslam Medeniyetince Cami”

Osmanlı ve diğer dönem İslam devletlerinde eğitimin temelini camiler oluşturmakta olup, camiler İslam tarihinde ilk ilim müesseseleri olarak önemli bir yere sahiptir. Tekkeler ise İslam medeniyetinde cami, tekke ve medrese üçlüsünün önemli bir parçası olarak çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Medreseler, özellikle Osmanlı döneminde, eğitim kurumları arasında merkezi bir rol oynamış ve birçok alanda nite-likli ilim öğretimi ile öğrencilerin yetiştirilmesini sağlamıştır.

¹⁰⁵ Cahid Baltacı, “Kalkınma Köyden Başlar”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/2 (Eylül 1967), 34-35.

¹⁰⁶ Cahid Baltacı, “Yeniden Doğuş”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/3 (Ekim 1967), 2-3.

Ayrıca kütüphaneler, sadece kitapların saklandığı yerler olmayıp, aynı zamanda ilim tahsili yapılan, hafız ve kâtiplerin görev aldığı önemli merkezlerdir..¹⁰⁷

3.6. “Türk Eğitim Sisteminde Kur’ân Kurslarının Yeri”

Kur’ân-ı Kerîm, Müslümanların günlük yaşamlarında sürekli etkileşim halinde oldukları temel bir kitaptır. Müslümanların her işe besmele ile başlaması, bu alışkanlığın Kur’ân’dan kaynaklandığını göstermektedir. Bu nedenle, böylesine önemli bir kitabın öğretilmesinde kurslar yerine özel Kur’ân öğretim okullarının tercih edilmesi daha uygun olacaktır. Günümüzdeki kurs statüsü, Kur’ân öğretim kurumlarının Türk Milli Eğitimi içerisindeki gerekliliği ve işlevi açısından yeterli bir konumda değildir..¹⁰⁸

3.7. “Türk İslam Medeniyetinde Tarsus ve Medreseleri”

Çukurova’nın en önemli merkezlerindendir. Tarsus her ne kadar eski çağdaki fonksiyonunu kaybetmişse de Türkiye de Antik çağ dan beri varlığını sürdüren nadir bir şehirdir. Orta Doğunun önemli kültür ve ticaret merkezlerindendir. Tarsus’un Antik çağdaki dini ve ticari yönü ayrı bir araştırma konusudur. İslami dönemde öneminden dolayı muhtelif İslam devletlerin

¹⁰⁷ Cahid Baltacı, “İslam Medeniyetinde Cami” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3. sayı, İstanbul 1985, 225-241.

¹⁰⁸ Cahid Baltacı, “Türk Eğitim Sisteminde Kur’ân Kurslarının Yeri”, *Kur’ân Okumada Eğitim-Öğretim ve Verimlilik Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul 2000, 15-18.

de el değiştirerek Osmanlıya kadar gelmiştir birçok değerli medreseye ev sahipliği yapmıştır.¹⁰⁹

3.8. Doktora Tez Özetleri

İstanbul Halveti Tekkeleri

Bu tezin amacı, İstanbul'da kurulmuş Halvetî tekkelerini tespit ederek tarihsel açıdan incelemektir. Giriş bölümünde Halvetîlik tarikatı ve tekke kurumu hakkında genel bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde, kuruluşlarından faaliyetlerinin sona ermesine kadar Halvetîliğe bağlı olarak hizmet veren 72 tekke kronolojik sırayla ele alınmıştır. İkinci bölümde ise belirli dönemlerde Halvetîliğe bağlı bulunan 52 tekkenin tarihi gelişimi yine kronolojik olarak incelenmiştir. Tekkeler değerlendirilirken kuruluş tarihleri, İstanbul'daki konumları, geçirdikleri onarımlar, tarihî özellikleri ve postnişinleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ekler bölümünde, tekkelerin konumları haritalar üzerinde gösterilmiş; ayrıca eski ve yeni fotoğraflarına yer verilmiştir.¹¹⁰

Osmanlıda Mekteplerin Ortaya Çıkışı ve Gelişmeleri

Osmanlı'da yenileşme hareketleri, özellikle savaşlardaki yenilgiler sonucunda ordunun modernize edilmesi gerekliliğinin fark edilmesiyle başlamış ve ilk olarak askeri alanda görülmüştür. Bu doğrultuda, 18. yüzyılda Avrupa etkisiyle açılan ilk

¹⁰⁹ Cahid Baltacı, "Türk İslam Medeniyetinde Tarsus ve Medreseleri", Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus Sempozyumu Bildiri Kitabı, (29-30 Mayıs 2010), 313-317.

¹¹⁰ Fatih Köse, *İstanbul Halveti tekkeleri/İstanbul Khalwati dervish lodges*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010. 273530.

okullar askeri nitelikte olmuştur. Tanzimat dönemine gelindiğinde, Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili doğrudan bir ifade yer almamasına rağmen, bu dönemde önemli eğitim reformları gerçekleştirilmiştir.

Bu tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı'da modern okulların açılmasından önceki eğitim sistemi genel hatlarıyla ele alınmış; bu okulların ortaya çıkışını hazırlayan etkenler ile dönemin eğitim kurumları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise dönemin okullarına odaklanılarak müfredat, öğretmen kadrosu ve sınıf mevcutları şematik olarak sunulmuştur¹¹¹

Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (sosyal tarih açısından)

Çanakkale Savaşları, taraflar açısından farklı anlamlar taşımaktadır. İtilaf Devletleri için bu savaş, “Şark Meselesi”nin nihayete erdirileceği bir fırsat olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti açısından ise bu mücadele, milletin izzet ve onuruyla var olma ya da zillet içinde varlığını sürdürme sınavı niteliğindedir.

Türk Ordusu, kendisine verilen görevi yerine getirmiş; sınırlı imkânlarına rağmen, düşmanın sahip olduğu ileri teknolojik üstünlüğe karşı geçmişinden miras kalan savaşma azmi ve cesaretiyle büyük bir direniş göstermiştir. Ordunun tüm ihtiyaçları kurulan menzil teşkilatı vasıtasıyla karşılanmış; hatta cephedeki askerin çay ihtiyacı dahi düşünülmüştür.

¹¹¹ Ayşe Peyman Yaman, *Osmanlıda mekteplerin ortaya çıkışı ve gelişmeleri/Arise and advance of maktabs in Ottoman Period*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010. 258511.

Savaş esnasında, taraflar arasında zaman zaman insanî ilişkiler gelişmiş; bu durum, savaşın sert gerçekleriyle çelişen bir insaniyet duygusunun da varlığını ortaya koymuştur. Asker cepheye üzerine düşeni yaparken, Anadolu halkı da büyük bir fedakârlıkla cephe gerisinde destek sağlamıştır. Yaralı sayısının artması üzerine pek çok resmî ve özel bina hastaneye dönüştürülmüş; açılan hastane sayısı elliye aşmıştır. Halk, özellikle Balkan Savaşları sırasında kurulan yardım cemiyetleri aracılığıyla topladığı yardımları cephedeki yaralılara ulaştırmıştır.

Çanakkale Savaşları'nın en derin etkisi, Osmanlı toplumu ve Türk milleti üzerinde görülmüştür. Lise öğrencilerinden üniversite ve medrese talebelerine kadar pek çok genç, gönüllü olarak cepheye koşmuştur. İngiliz bir tarihçinin ifadesiyle, “Türk'ün çiçeği” olan bu genç nesil, savaşta büyük kayıplar vermiştir.

Bu zafer, Balkan Savaşları'nın milletin hafızasında bıraktığı olumsuz izleri silmiş; aynı zamanda Millî Mücadele'nin öncüsü olan komutanların yetişmesine ve halk tarafından tanınmasına zemin hazırlamıştır.

Tüm bu unsurlar göstermektedir ki, Çanakkale Savaşları, Türk milletinin yeniden dirilişinin başlangıç noktası olmuştur. Aynı zamanda, milletin tarihî karakteri ve millî değerleriyle yeniden yüzleşmesine vesile olmuştur.¹¹²

Bir Tanzimat diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)

¹¹² Lokman Erdemir, *Sebepler ve sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (sosyal tarih açısından)/Çanakkale Wars with the reasons and results (from the stand point of social history)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008. 221351.

Bu tezde, 1807 yılı Şubat ayında İstanbul'un Fener semtinde doğan Kostaki Musurus Paşa'nın hayatı ve diplomatik faaliyetleri ele alınmıştır. 1821 Mora İsyanı sonrasında Rumların Osmanlı bürokrasisinden dışlandığı yönündeki genel kanının aksine, Musurus Paşa 1833 yılında Sisam Adası'nın özerkliğe kavuşmasının ardından, adaya kaymakam unvanıyla gönderilmiştir. Burada altı yıl boyunca görev yapmış, Sisam'ı başarıyla yönetmiştir. Bu süreçte Sisam Beyi Stefan Vogoridi'nin himayesine girmiş ve 1839'da onun kızı Anna ile evlenerek bu hâmilîği resmîyet kazandırmıştır.

Tezin birinci bölümünde Musurus Paşa'nın ailesi, çocukluğu ve eğitimi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, 1840 yılında Osmanlı Devleti'nin Atina'ya gönderdiği ilk sefir olarak görev yaptığı yıllar (1840-1848) ve ardından Viyana Sefareti dönemi (1848-1850) incelenmiştir. Atina ve Viyana'daki diplomatik faaliyetleri detaylı şekilde ortaya konmuştur.

Musurus Paşa, 1851 yılında Londra elçiliğine atanmış ve bu görevini 1885 yılına kadar, kesintisiz olarak 34 yıl sürdürmüştür. Üçüncü ve dördüncü bölümler, Londra Sefareti dönemine ayrılmış; bu görev süreci Osmanlı diplomasisinin temel ilkeleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Dönemin siyasi gelişmeleri ve uluslararası diplomatik sorunlar bağlamında, 1854'teki ilk Osmanlı dış borçlanmasından 1881'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgaline kadar uzanan pek çok önemli olayın arka planı değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Tanzimat dönemi sefirlerinin diplomatik inisiyatifleri ve etkileri, Kostaki Musurus Paşa'nın şahsında somut bir örnek olarak ele alınmıştır.¹¹³

19. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık

Tez erişime kapalı olduğundan özetlenememiştir.¹¹⁴

Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)

Zeydilik hareketi Hz. Hasan'ın torunu Zayd b. Ali'nin Emevi Devleti'ne isyanı başlamıştır. Emevi Devletinin ortadan kaldırılmasının tesirli olmuşlardır. İsyen hareketleri Abbasiler devrinde şiddetlenerek devam etmiştir. Çıkan çarpışmalarda İran başta olmak üzere farklı bölgelere sığınmışlardır. İran'a sığınan Zeydiler Taberistan bölgesinde 250/864'de kendi devletlerini kurarak yaklaşık yedi asır boyunca varlıklarını sürdürdüler. Tezin giriş kısmında Taberistan bölgesi coğrafi açıdan incelenerek Zeydililiğin doğuşu ele alınmıştır. Birinci bölümde Zeydi isyanlar neticesinde Taberistan'da kurdukları yarım asır ömürlü devlet ele alınmıştır. İkinci bölümde on dört yıllık fetret döneminden sonra Zeydi devletin aynı yerde yeniden kuruluşu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Taberistan'daki Zeydilerin Day-

¹¹³ Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)/A Tanzimat diplomat Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008. 206858.

¹¹⁴ Murat Akgündüz, *19. asır başlarına kadar Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık/The Office of şeyhulislam in the Ottoman state until the begining of 19. Century*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999. 82395.

laman'a geçmek zorunda kalışları ve orada küçük hanedanlıklara bölünerek bir birleriyle çarpışmaları ve en nihayet dağılarak İmamiyye Şiiliğine dönüşmeleri incelenmiştir.¹¹⁵

4. GÖRÜŞLERİ

Hocamızın görüşlerini kendisine sorduğumuz sorular ve sohbetin doğal akışıyla öğrenmeye çalıştık. Ses ve görüntü kayıtlarını bizzat aldığımız bu röportajın çözümlemesi öğrencimiz Kazım Ay tarafımdan yapılmıştır.

4.1. Söyleşi

Soru: Eğitim hayatınızdan bahseder misiniz?

Cevap: Ben Hatay'ın ersin kazasındanım. Bir sene burada kuran kursunda okudum daha sonra Adana İmam Hatip Lisesine gittim yedi sene de orada okudum. Burayı bitirdikten sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsüne geldim onu bitirdikten sonra İstanbul Diyanette görev aldım İstanbul'a tayin olduğumda Dolmabahçe camiinde hatiplik yapmıştım daha sonrada Eğitim Enstitüsüne başvurdum ve orada da yedi yıl hocalık yaptım. O zamanlar sınıflar çok karışıktı Lenin'in görüşlerini benimsemiş insanlarla dolu idi. Komünistler sınıfları işgal etmiş durumda idi oralara girmekte zordu. Orada elli tane gayretli genç vardı din hizmetinde bulunuyorlardı oradaki komünist gruplar hep bu gençlerle tartışıyorlardı. Yine bu elli genç kantinde oturuyorken bu inanmayan iki bin genç bunları üzerine

¹¹⁵ Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998. 74737.

tabureleri sandalyeleri fırlattılar bu elli genç kendilerini kurdular ve daha sonra bu elli genç iki bin kişinin üzerine fırlattı ve inanamayan gençler kaçtılar böylelikle orası kurtarılmış bir yer olmuştu. Daha sonra Türk Edebiyatı Fakültesi Tarih Bölümünde doktora çalışmasına başladık ve bitirdik. . Beş sene orada çalıştıktan sonra seksen iki, seksen üç yıllarında Yüksek İslam Enstitüsüne hoca olarak gittim orada Tarih, Eğitim tarihi, Paleografi, dersler verdik. Talebelerimizin hepsine Osmanlı arşivini okumasını öğrettik daha sonra doçentliği aldık ve iki bin onda emekli olduk kırk iki sene hocalık hayatımız oldu öğrencilere faydalı olmaya çalıştık

Soru: Sizi bu alana yani İslam tarihi alanında çalışmaya iten sebepler nelerdir?

Cevap: 15.ve 16.yy Osmanlı Medreselerini inceledik. O zamanlarda hocalarıma sordum bu konuyla ilgili hiç çalışma yok mu? Onlarda dediler yok böyle bir çalışma bende şaşırdım dedim nasıl olmaz böyle koca cihana hâkim olmuş bir devletin eğitim sistemi nasıl incelenmez diye hayretler için de kaldım tabi birazda üzülüm dedim ki en azından kendimi tatmin ederim deyip başladık. İlkokul ders kitabında Osmanlıyı gösteren bir resim vardı resim de elinde sopa olan bir hoca öğrencilere ders anlatıyor falan dedim koca Osmanlı bununla özetlenemez bu haksızlık olur dedim. Daha sonra biz Kütükoğlu hocamla bu konuyu çalışmaya başladık ve tez bu şekilde meydana geldi

Soru: Tez çalışmanız ve hazırlanışı hakkın da biraz bilgi verebilir misiniz?

Cevap: Tezde 500 ‘e yakın medreseyi işledik medreseleri şakayık ve zeyilleriyle beraber fişledik ondan sonra hangi hoca hangi medresede görev yaptı ne kadar ücret aldı hangi dersleri

verdi şeklinde Osmanlıya ait Rumeli, Anadolu gibi hemen hemen bütün bölgelerin medreselerini bu şekil de çalıştık. Tabi zeyillerine ulaşamadığımız medreselerde mevcuttu. Nuru Osmaniye de Süleymaniye de araştırmalar yaptık. Kadı asker ruzmançelerin de hepsi kayıtlı idi oradan aldık asıl kaynakları oralardır. Aşağı yukarı beş sene medreselerle uğraştık. Başvekâlet arşivi, devlet arşivi buralarda defterler bulduk onlardan yararlandık. Rumuz defterlerini ve diğer kaynakları toparladık ve bu beş sene sonra eser ortaya çıktı. Bin küsur sayfalık bir eser ortaya çıktı çok geniş bir tezdi daha sonra biz bunu öğrencilerimize dağıttık ve halan bu konu üzerine çeşitli yerlerde derinlemesine çalışmalar yapılmaktadır. Bu tezin sınavına çağrıldım İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Sebahattin Tekirdağ, Tayyip Bilgin, Nihat Çetin hocalar gibi bir mülakat heyeti vardı imtihanı geçtik doktoramı aldım.

Biz burada neyi öğrendik öyle hep kılıçla devlet fetheden değil müesseseleriyle tam bir devletti. Eğitim sistemi Rumeli kadı askeri Anadolu kadı askeri şeklinde sınıflandırılmıştı. Kadı asker ulema içinden seçilir ve kadı askerler müderris tayini ve terfii gibi işlere meşgul olurlardı. Kadı askerlerin tepesinde de Şeyh-il İslam vardır. Şeyh-il İslam divanın üyesi değil ancak ona istediği zaman girebiliyordu. Şeyh-il İslam hiçbir yere bağlı değildi istediği zaman padişahla veya veziri azamla görüşe biliyordu. Şeyh-il İslam sadece fetva vermez medreselerde ona bağlıydı.

Soru: 15 ve 16.yy da Osmanlı bu ihtişamını sizce neye borçludur bu gelişmişliğin asıl nedeni nedir?

Cevap: 15. ve 16.yy her alanda en üst seviyede idi. Eğitime baktığımız zaman askeri eğitim de dahi üst düzeydedir. Askerlere müderrisler ya da kendi yetiştirdikleri müderrisler ders veriyordu. Askerler din eğitimi açısından oldukça iyiydiler. Dini

eserler meydana getiren askerler dahi vardı medreseyle denkliği vardı askerler yalnızca savaşmazlardı.

Osmanlıda tekkelerde de eğitim vardı oralarda da belli seviyelerde eğitim alan insanlar vardı belirli bir eğitim aldıktan sonra tekke başına geçile bilirdi. Mesela sümbül efendi buna örnektir. Tekke mensupları da eğitim açısından değerli insanlardır. Tekke teşkilatı da eğitim açısından seviye olarak yüksek yerdedir. Osmanlıda eğitim medrese tekke ve camide toplanmıştır. Bu gelişmişliğin sırrı her alanda eğitimdi.

Soru: Osmanlıda İlimde ilerleme aşamaları ve bu kadar çok ilme, ilim müesseselerine önem vermesinin sebebi nedir?

Cevap: Osmanlı medresesin de en alt seviyedeki talebeye suhte denirdi ilim aşkıyla yanan anlamına gelmektedir. Bu suhteler danışmentlerden ders alıralardı. Danışmentler bunları sözlü ve yazılı imtihana tabi tutarlardı eğer imtihandan başarıyla geçerlerse danışment olurlardı danışmentler de sınava tabi olurlar ve onların sınavına padişahda katılırdı danışment sınavı geçerse derecesine göre en alt seviyedeki medreseden başlayıp yukarı doğru çıkarlardı ve kadılık, kadı askerlik ve şeyh-il İslamlığa kadar çıkabilirlerdi.

Osmanlıda medrese teşkilatı çok gelişmiştir. Bunun birçok sebebi vardır fakat önemli bir sebebi de peygamber efendimizin hadisidir. Siz öldükten sonra şu üç kişinin amel defteri kapanmaz birincisi hayırlı evlat ikincisi öğretilen ilim üçüncüsü sadakayı cariyedir. Bundan dolayı Osmanlı medrese ve vakıf açmaya ve işletmeye büyük önem vermiştir.

Bazen müderris Ayasofya, Süleymaniye, Fatih camilerin de vaaz verir bazen de buralara ellerinde kalem defterle gelen insanlar vardır bunlar kadılar dışındadır kadılar zaten her Cuma

vaaz vermektedir. Bunun dışında vakit namazlarında da buralarda dersler olmaktadır. Medresede cami de tekkede askeriye de yani her yerde bir ilim dersi halkası mevcuttur. Askeriye-deki eğitim dışındakiler halkın kendi isteğiyle aldığı eğitimidir.

Osmanlıda eğitim denince ilk sıbyan mektebi akla gelir ilk eğitim burada köyde başlar her müderrisin yirmiye yakın talebesi vardır diz dize bir eğitim Osmanlı buraları bile aksatmamış ve buralarda da medrese kurmuştur. Osmanlıda berber bile medrese kurmuştur. Osmanlının eğitim sistemi yaygın bir eğitim sistemi vardır. 1914 te dahi o Osmanlının bittiği dönemlerde dahi eğitim son derece önemliydi. Bununla beraber Osmanlı kendinden önceki medrese veya diğer eğitim kurumlarını muhafaza etmiş ve kullanmıştır. Müderrisler yalnızca medresede değil evlerinde de ders veriyorlardı talebeler bu şekilde ilim öğrenip her dersten icazet almaya çalışıyorlardı. İcazetname talebenin hangi dersten başarılı olduğunu hangi dersi almadığını göstermekteydi. Hangi hocadan ders aldı onun bütün silsilesi mevcuttur.

Medreseler ilim meclisi olmanın yanında farklı amaçlar içinde kullanılmışlardır. 17. Asırda sınırlar küçülmüş ve şehirleri işgal edilmiş halk da Anadolu'ya göç etmiştir ve buraya göç eden insanlara da buraları tahsis edilmiştir

Soru: Osmanlı Eğitim sistemi günümüze uyarlanabilir mi?

Cevap: Tabi o günkü şartlar ile günümüz şartları değerlendirilmeli ve günümüzde nelere ihtiyaç varsa hangi derslere ağırlık vermek gerekiyorsa ona ağırlık vermeli ona göre bir eğitim sistemi hazırlanmalıdır. Osmanlıda müderris ya da talebe şer'i bir özürlü olmadan devamsızlık yapamazdı tabi devamlılık sağlanınca başarıda arkasından geliyor.

Soru: Osmanlının diğer devletlerarasındaki otoritesini kaybetmesinin sebebi nelerdir?

Cevap: İleri doğru devlet küçülüyor ordu güçsüzleşiyor eğitim sistemi, askeri sistem bozuluyor yeniçeri alımlarında adam kayırmalar oluyor. Ve bu şekilde bozulma sistemli bir şekilde gerçekleşiyor ders veren hocalar azalıyor tabi ders okutulmayınca da müfredattan kalkıyor bunun sonucunda da liyakatsiz kişiler başa geçiyor ve eğitimde zayıflama oluyor. Ve bu şekilde devlet otoritesi sarsılıyor.

Müderrisler yalnızca medresede değil evlerinde de ders veriyorlardı talebeler bu şekilde ilim öğrenip her dersten icazet almaya çalışıyorlardı. İcazetname talebenin hangi dersten başarılı olduğunu hangi dersi almadığını göstermekteydi. Hangi hocadan ders aldı onun bütün silsilesi mevcuttur.

Medreseler ilim meclisi olmanın yanında farklı amaçlar içinde kullanılmışlardır. 17. Asırda sınırlar küçülmüş ve şehirleri işgal edilmiş halk da Anadolu'ya göç etmiştir ve buraya göç eden insanlara da buraları tahsis edilmiştir.

Soru: Vakıfçılık ve Teşkilatlanma yönünüzden bahsedermisiniz?

Cevap: Vakıf asıl önemini İslamiyet ile kazanmıştır. Mesela Ankara da Hacı Bayram Veli'nin orada bulunan Obüs mabedi oda bir Bizans vakfıdır. Bizans için de vakıf çok değerlidir. Onlarda vakıflarının vakfiyesine beddua yazmışlardır. Osmanlı bunun yanın da diğer kendinden önceki devletlerin bırakmış olduğu vakıfları da onarıp kullanmıştır. Ben Rusya'ya gittim Tataristan'a orada bir Sempozyum vardı. Rus bilim adamları falan vardı orada konuştular bir şeyler anlattılar bize de söz hakkı verdiler bizde Osmanlı medreselerinden bahsettik hayran kaldılar

onlarda kendi sistemlerinden bahsettiler fakat Osmanlının yanına yaklaşamaz. Onlarda vakıf sistemi gelişmemiş Ruslar bu yönden zayıflar Bizans biraz daha iyi İran da aynı şekilde yani vakıfçılık aslını özünü İslam ile buldu. Peygamber döneminde, dört halife döneminde ve diğer yöneticiler dönemlerinde de vakıfçılık ilerlemiştir. Buna ashabı sufe çok güzel bir örnektir. Orada mesela dört yüze yakın talebe vardı ve bunların ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanıyordu. Ama Osmanlıda bu en iyi şekilde sistemleşmiştir. Hatta Osmanlıda meşhur bir tabir kullanılmıştır. Osmanlı vakıf beşiğinde doğar vakıf evinde büyür ve vakıf mezarlığına defnedilir denirdi yani bütün hayatı vakıf ile meşguliyetle geçirdi. Günümüzde vakıfçılık yanlış anlaşılmakta insanlara yardım etmek yerine değil daha çok devletten para kaçırma için kullanılmaktadır. İnşallah buda zamanla aslına dönecektir Ama buna rağmen dünyada en fazla vakıf bulunduran yer Türkiye dir. Ne kadar istismara uğrasa da yine de fevkalade şeyler yapılmıştır. Bizde İstanbul da İslam Medeniyeti Vakfını kurduk orada çeşitli talebelere yardımcı olduk yabancı öğrencilere Türkçe dersi veriyoruz bizim vakıflarımız dini olsun ya da farklı amaçla kurulmuş olsun birçok başarıya sebep olmuştur.

Soru: Osmanlı medreselerinde adap, usul, hoca talebe ilişkisi nasıldı?

Cevap: Osmanlıda adap ve usul kitap ve sünnete dayanır. Yani bir talebe veya hoca şeri bir özrü olmadan derse devamsızlık yapamazdı. Dolayısıyla adap ve usulde olan şeyler dine sünnete ve millete ait olan şeylerdir. Hoca ve talebe ilişkisi çok samimidir talebe hep aktif durumdadır. Uygulama yönü ağırdır. Talebeyle hoca baba oğul gibidir. Talebe hocayı sürekli takip eder ve onun peşinden ayrılmazdı. Hoca talebeyle her şeyiyle meşgul olurdu ailesini tanır onlarla sık sık görüşürdü. Hoca ve talebenin amacı ilim öğrenmekti arada her hangi bir menfaat

söz konusu değildi. Talebe her zaman dinleyen konumunda olmaz bazen de anlatan konumunda olurdu. Talebe medrese dışında da hocayı bulur onun peşinden ayrılmazdı. İki taraf içinde amaç Allah'ın rızasını kazanmaktı.

Soru: İslam Tarihinin ve İslam Sanat eserlerinin dine hizmet yönü nasıldır?

Cevap: İslam baştanbaşa sanattır kendisi insanlar sanat denince sadece mimari yapıları anlıyor sanat sadece mimari yapıdan ibaret değildir. Sanat İslam da ayrılmaz bir bütündür sanatsız olmaz. Müezzinlik yapacak kişi Dâr'ül kurra mezunu olması gerekiyor tabi onu dinleyecek imtihan edecek kişi de bunları bilmeli tabi bunların da üstünde peygamber efendimizin kuramı güzel okuyun diye rivayetleri vardır. Biz şimdi ıspanya ya balkanlara gitsek oralarda birçok camii medrese göreceğiz değil mi işte buda mimari olarak İslam'a hizmettir. Osmanlı bir yere fetih yapacağı zaman bakar ezan okunuyor mu camii var mı yok ise öyle fetih yapardı varsa da zaten Müslümandır orası.

Soru: Büyük Sahabeler hakkında veya Cemel, Sıffin savaşlarına katılmış sahabeler hakkında gelişi güzel konuşmak ne kadar doğrudur bu konuda üslubumuz nasıl olmalıdır?

Cevap: Sahabeler den hepsi hakkında gelişi güzel konuşmak doğru değildir. Onların hepsine sahabe oldukları için saygı duymak zorundayız. Onların şahsi olarak vermiş oldukları fetvaları sorgulamak bize düşmez. Çünkü onlara peygamber efendimizi görmüşler ondan ders almışlar onun sohbetinde bulunmuşlardır. Mesela bazı hocalarımız vardır onlar misvakla dalga geçerlerdi sahabeyle hakeza bunlar çok yanlış davranışlardır. Bizim onların makamına ulaşamayız. Muaviye olsun diğer sahabeler olsun hepsi çok zekidirler özellikle Muaviye Duhat'ı

arap olarak bilinirdi. Bundan dolayı sahabe münakaşa dışındadır.

Soru: İslam medeniyetinin o eski ihtişamını kazanması için biz gençlere düşen vazifeler nelerdir?

Cevap: Öncelikle gençler İslam Medeniyetini hakkıyla öğrenmeliler ve bunun dışında da diğer Medeniyetleri de boş bırakmamalıdırlar. Örnek verecek olursak Ürdün de İslam dan önce yapılmış bazı eserler vardır halende mevcuttur. Bizimde bu şekilde dayanıklı eserler bırakmamız gerekmektedir. Diğer Medeniyetlerin eserlerini incelemeli ve bize uygunsa almalı uygun değilse almamalıyız. Roma mesela onun güzel eserleri alınır ve alınmışta zaten bazı gruplar gibi bu İslam a aykırı diye yakıp yıkmak doğru değildir. İslam sanatı her haliyle fevkaladedir. Biz onu zamanımıza uygulayacağız. Mısırdaki mesela ne kadar zaman geçmesine rağmen o heykeller sanki dün yapılmış gibi işte onları teknolojisini alıp İslam a uygulamamız gerekmektedir. Yani zamanın teknolojisine ayak uydurmamız gerekmektedir. Hz Peygamberden örnek verecek olursak bir gün sahabe ve peygamber efendimiz savaştan dönüyorlardı ve yol kenarında bir köpek leşine rastladılar sahabelerin hepsi burunlarını kapadı ve leşin kokusundan şikayet ettiler peygamber efendimiz ise dişleri ne kadarda güzel dedi yani bizde sanat eserlerine bakarken hüsnü zanla bakmalıyız. Zamanın teknolojisini İslam a uyarlamalıyız.

Soru: Türkiye de din Eğitiminin geliştirilmesi için neler yapılabilir?

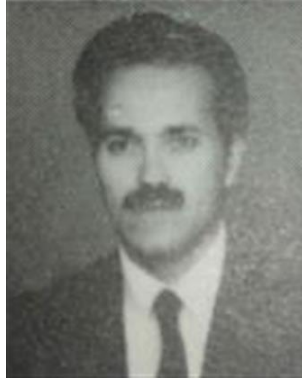
Cevap: Türkiye şanslı bir ülke ama insanların kafaları şartlanmış. Önümüzde koca bir medeniyet var ta asrısaaadetten başlayıp Emevi, Abbasi, Selçuklu, Osmanlı bunların hepsi incelenip medeniyete yabancı kalmadan fevkalade şeyler yapılabilir. Ben

bu kadar çok ilahiyat açılmasına karşıyım. Mevcut fakülteleri geliştirmek ve daha sağlam talebeler yetiştirmek gerekmektedir. Önceden ilahiyat azdı şimdi sayısı arttı ama kalite düştü. Bizim kaliteye önem vermemiz gerekmektedir.

Soru: İslam Âleminin ve Ülkemizin başına gelen bu üzücü olayları nasıl değerlendirmeliyiz?

Cevap: Bizim ilk önce kurana başvurmalıyız kuran ne diyor ona bakmalıyız tabi ki de kuran çok güzel ufuklar açmaktadır insanlara. Dini meseleler siyaset üstüdür imamlık camide yapılır ona siyaset karıştırmak doğru değildir. Mesela eskiden bir gün Demirel camiye gelmişti insanlar homurdanmaya başladılar bunun burada ne işi var gibi cami imamı da hutbede onları uyardı efendiler burası Allah'ın evidir herkese de açıktır dedi. Yani insanların bize inanması güvenmesi lazım zekatını sadakasını verdimi geri arkasına bakmaması lazım din her şeyin üstündedir aşağı indirilmez politikanın esiri olamaz.

5. FOTOĞRAFLAR

Prof. Dr. Cahid BALTACI
1943-2024

• Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu yeni idarecileri bir arada. Oturanlar: Soldan birinci, 2. Başkan İ. Necmeddin Nursaçan; ikinci Genel Başkan Cahit Baltacı'dır.

Resim: *İslâm Medeniyeti Dînî, İlmî, Fikrî Aylık Mecmua*, 1/7 (Şubat 1968), 47.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yüksek din eğitim ve öğretimi yapan kurumlar hem bütçe ve öğrenci yetersizliği bakımından hem de laiklik ve harf inkılabı nedeniyle zorlu safhalardan geçmişlerdir.

Büyük harplerden ve fakirlikten örselenerek ayaklarının üstünde durmaya çalışan bu kahraman milletin daha acil harcamalarının olması hasebiyle din öğretim ve eğitimine bütçe bulamaması normal karşılanmalıdır. Hal böyle olunca istikbalî meçhul mesleklere teveccüh de azalmaktadır. Müslüman halkımız bu iki meseleye kendi güç-kudretince çare bulmak için çabalamıştır. Bin-bir yoklukla mücadele ederek bir dava uğruna çocuklarını bu alana yönlendirerek yetiştirmeye çalışmışlardır. Asıl yokluk bütçe de değil dersi verebilecek öğretmen ve hoca konusundaydı. Laiklik nedeniyle din işlerine karışmayan devlet bu alana bütçe ayıramıyordu. Bin yıllık köklü medrese geleneğinden gelen alimler ise harf inkılabı nedeniyle ellerindeki kaynaklardan mahrum olmuş, yasaklar onların ellerini kollarını bağlamıştı.

Hulâsa yüksek din eğitim ve öğretimini verecek insan kaynaklarımızın tükendiği noktada büyük fedakarlıklarla tahsillerini ikmal ederek birer mücahit kahraman gibi imdada yetişmişlerdir. Sorunu çok iyi bildikleri ve o yokluğunu içinden geldikleri için rıza-yı Bâri için hesapsızca yüklerin altına girmişler. Bıkmadan usanmadan, mesai mefhumu gözetmeden çalışan bu

retken insanlar sadece eserleriyle değil bilinmeyen yönleriyle de gençlerimize örneklik etmektedirler. Sadece İslam Tarihi ve Sanatları alanında değil diğer bölümlerdeki benzer niteliklerdeki hocalar hakkında da çalışmalar yapılmalı, yüksek din eğitiminin bütün kahramanları hakkında kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

BİRİNCİ BÖLÜMÜN KAYNAKLARI

- el-A'zamî, Mustafa, *İlk Dönem Hadis Edebiyatı*, Çev.: H. Yavuz, İstanbul 1991.
- Arıkan, Abdülhakim, *Osmanlı arşiv vesikalarına göre XIX. asırda Uşak vakıf hizmetleri According to the certificates of Ottoman archives the wakf's function of Uşak in 19th century*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Asad, Hüseyin, "Amerika'da Müslümanlar", Çev.: Hulusi Yavuz, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1978, cilt: XVII, sayı:2, s.78-87.
- Ayhün, Erşahin Ahmet, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri / The Khanate of Crimea and the reasons of its collapse*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Basuğuy, Bedrettin, *Selahaddin-i Eyyûbî devrinde ilmî faaliyetler Scientific activities during the reign of Salah Al-Din Al-Ayyubi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Çapra, Ömer, *İslâm'da İktisadî Nizam*, Çev.: H. Yavuz, İstanbul 1977.
- Demirci, Mustafa, *Abbasilerde toprak sistemi The System of land in Abbasid periode*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Erdem, Erdem, *XIX. asrın sonunda şer'î sicillerde Şîrân kazâsı: İçtimâlî ve iktisadî hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

- Ertuş, Kasım, *Gelibolu'lu Mustafa Alî'nin Nasîhatu's-Selâtîn isimli eserinin tenkidli metni Criticism text work of Mustafa Ali from Gelibolu named Counsel for Sultans*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Güler, Mustafa, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Haremeyn vakıfları ve ehemmiyeti *The Religious endowments for the Haramayn during the XVI th and XVII th. centuries in the Ottoman State*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Gümüş, Nebi, Osmanlı devletinin Gürcistan siyaseti (1808-1839), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- İrving, T.B., “Orta Doğu'nun Anlaşılması”, çeviren: Hulusi Yavuz, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1976, cilt: XV, sayı: 1, s. 58-63.
- Montgomery Watt, *İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Tesiri* Çev.: H. Yavuz, İstanbul 1986.
- al-Ozair, Abdülkerim, Osmanlı Devrinde Yemen'de mahalli idare (1266-1337 / 1850-1918), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- Öcal, Mustafa, “İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Bursa 1986), 111-123.
- Polat, Mehmet, *Beşiktaş h. 1300-1301 târîhli şerhî mahkeme sicil defteri'nin ilmî, ictimâî ve târîhî bakımdan değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Schart, J., “Osmanlı Devletinde İslâm Hukuku”, çeviren: Hulûsi Yavuz, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1978, cilt: XVII, sayı: 5, s. 266-275.
- Schimmel, Annemarie, “Avrupa Gözü ile Türkiye'de İslâmiyet (1900-1965)”, çeviren: Hulusi Yavuz, *İslâmî Araştırmalar*, 1988, cilt: II, sayı: 8, s. 50-70.
- Şükürov, Giyas, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524) The formation of the Safavid State and Era of Shah Ismail I (907-930/1501-1524)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Erişim Tarihi 30/07/2025).
- Watt, Montgomery, *İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Tesiri* Çev.: H. Yavuz, İstanbul 1986.

- Yavuz, Hulusi, "Ahmet Cevdet Paşa and the Ulema of His Time", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1979, cilt: VII, sayı: 3-4, s. 177-198.
- Yavuz, Hulusi, "Bugünkü Türkiye’de Din ve Devlet Münâsebetleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987-1988, sayı: 5-6, s. 145-152
- Yavuz, Hulusi, "Dil İnkılâbı Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989-1992, sayı: 7-8-9-10, s. 195-205.
- Yavuz, Hulusi, "Events Leading to the Compilation of the First Ottoman Civil Code", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1984, cilt: VIII, sayı: 1-4, s. 89-122.
- Yavuz, Hulusi, "İslam San’atları Bakımından Rumûzî’nin Fütûh-ı Yemen’i", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 4, s. 53-65.
- Yavuz, Hulusi, "İslamda İlim ve Medeniyet: Kaynağı ve Te’siri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989-1992, sayı: 7-8-9-10, s. 9-78.
- Yavuz, Hulusi, "İslâmî Ziyâret Merkezi Olarak Eyübsultan", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, 2000, s. 282-289.
- Yavuz, Hulusi, "Kabe ve Haremeyn'in Muhafazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, 1983, cilt: XIX, sayı: 4, s. 43-50.
- Yavuz, Hulusi, "Osmanlı Padişahlarının İftihar Ettikleri Unvanlardan Biri: Hâdimü'l-Harameyn", *Makâlât*, 1999, sayı: 2, s. 7-20.
- Yavuz, Hulusi, "Sadriâzam Lütfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987-1988, sayı: 5-6, s. 27-54.
- Yavuz, Hulusi, "Sultan II. Abdülhamid Han ve Büyük Projesi: Bağdad Demiryolu", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum, 07-08-09 Kasım 2008*, 2011, cilt: II, s. 123-154.
- Yavuz, Hulusi, "Türkiye'de İslami Araştırmalar ve İlim Dünyasındaki Yeri", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, (Samsun, 27-30 Haziran 1989)*, 1989, s. 25-30.
- Yavuz, Hulusi, "Western Influence Upon the Ottoman Institutions the Council of State and the Council Judicial Regulations", *İslâm Medeniyeti*, 1981, cilt: V, sayı: 1, s. 71-80.

- Yavuz, Hulusi, “Western Influence upon the Ottoman Institutions: the Council of State and the Council Judicial Regulations”, *İslâm Medeniyeti*, 1980, cilt: IV, sayı: 4, s. 41-50.
- Yavuz, Hulusi, “XVI. Asır İslâm Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 3, s. 49-77.
- Yavuz, Hulusi, “XVI. Asırda Osmanlı-Hicaz Münasebetleri Hakkında Notlar”, *İslâm Medeniyeti*, 1979, cilt: IV, sayı: 2, s. 66-80
- Yavuz, Hulusi, Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895), (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)*, 1997, s. 279-284.
- Yavuz, Hulusi, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984.
- Yavuz, Hulusi, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen’de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984.
- Yavuz, Hulusi, *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Yergaziyev, Kairat, *Kazan bölgesinde Rus-Tatar münasebetleri (1845-1905) The Relationship between Russia and Tatar in the Kazan (1845-1905)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- Yılmaz, Aytekin, *Edirne-Mekke kara hac yolu 1600-1800 Edirne-Meccah pilgrimage (hajj) road 1600-1800*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

İKİNCİ BÖLÜMÜN KAYNAKLAR

- Akgündüz, Murat, *19. asır başlarına kadar Osmanlı Devleti'nde şeyhülislam-lık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Akgündüz, Murat, *Osmanlı Devleti'nde nişancılık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Albayrak, Hafize, *Konya şer'iyye sicillerinden 130 nolu defterin değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Arıcı, Hüseyin, *71 No'lu Şer'iyye Sicili'ne göre Sinop ve çevresinde sosyal hayat; H. 17 Rebi'u'l - evvel 1270 1 Şevval 1279, M. 19 Aralık 1853 - 22 Mart 1863*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Baltacı, Cahid, "Akşemseddin ve Yetiştği İlim Çevresi, Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1990, s. 21-26.
- Baltacı, Cahid, "Dârü'l-Hadîsler", *İslâm Medeniyeti*, 4/40 (Haziran 1980), 35-40.
- Baltacı, Cahid, "Doğu-Batı Tahlili", *İslâm Medeniyeti [İslâm Medeniyeti Mecmuası]*, 3/25 (Ekim 1972), 32-34.
- Baltacı, Cahid, "Hadâiku'ş-Şakâik ve Hadâiku'l-Hakâik'te Bulunmayan Ulemâ Hakkında Notlar", *İslâm Medeniyeti*, 4/38 (Kasım 1979), 54-65.
- Baltacı, Cahid, "İslam Medeniyetinde Cami" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3. sayı, İstanbul 1985, 225-241.
- Baltacı, Cahid, "İslâm Medeniyetinde Yazının Gelişmesi", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reislği Yıllığı]*, c. XIX., S. 4, Ankara 1983, s. 36-42.
- Baltacı, Cahid, "İslam ve Medeniyet", *İslâm Medeniyeti*, 3/27 (Ocak 1973), 3-5.
- Baltacı, Cahid, "İslam'da Diplomatik İlminin Doğuşu", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*: (30 Nisan - 2 Mayıs 1986), İstanbul 1988, 51-58.

- Baltacı, Cahid, “İslâmî İlimler Akademileri”, *İslâm Medeniyeti*, 2/22 (Ağustos 1969), 2-6.
- Baltacı, Cahid, “İstanbul Medreseleri Hakkında Notlar”, *XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. VI, Ankara 1994, 2815-2817.
- Baltacı, Cahid, “İstanbul Müftülüğü İlmi Araştırma ve İstişare Hey’eti”, *İslâm Medeniyeti*, 4/39 (Haziran 1980), 61-80.
- Baltacı, Cahid, “Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri’nin Târihî ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslâm Medeniyeti*, 4/37 (Temmuz 1979), 55-100.
- Baltacı, Cahid, “Kalkınma Köyden Başlar”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/2 (Eylül 1967), 34-35.
- Baltacı, Cahid, “Kur’ân Mantığı”, *İslâm Medeniyeti*, 3/29 (Mart 1973), 3-4.
- Baltacı, Cahid, “Leyle-i Regâib”, *İslâm Medeniyeti*, 2/23 (Eylül 1969), 21-22.
- Baltacı, Cahid, “Medrese ve Elemanları”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]*, c. XVI, S. 3, Ankara 1977, s. 133-141.
- Baltacı, Cahid, “Mehmed Âkif: Büyük Nâzım, Dahi Sanatkâr”, *İslâm Medeniyeti*, 3/26 (Aralık 1972), 46-52.
- Baltacı, Cahid, “Milli Eğitimimizin Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Milli Eğitim ve Kültür*, c. II, S. 6, s. 36-41.
- Baltacı, Cahid, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Yeni Türkiye*, c. II, S. 7, Ankara 1996, s. 467-470.
- Baltacı, Cahid, “Şer’iyye Sicilleri Tarihsel ve Kültürel Önemi”, *Osmanlı arşivleri ve Osmanlı araştırmaları sempozyumu*: Mayıs 1985, İstanbul 1985, 272
- Baltacı, Cahid, “The People Whome Allah Likes”, *İslâm Medeniyeti*, 3/28 (Şubat 1973), 43-43.
- Baltacı, Cahid, “Türk Eğitim Sisteminde Kur’ân Kurslarının Yeri”, *Kur’ân Okumada Eğitim-Öğretim ve Verimlilik Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul 2000, 15-18.

- Baltacı, Cahid, “Türk İslam Medeniyetinde Tarsus ve Medreseleri”, Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus Sempozyumu Bildiri Kitabı, (29-30 Mayıs 2010), 313-317.
- Baltacı, Cahid, “Yeniden Doğuş”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/3 (Ekim 1967), 2-3.
- Baltacı, Cahid, *İslam İdeolojisine Doğru*, Ehli Sünnet Yayınları, İstanbul 1970.
- Baltacı, Cahid, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014.
- Baltacı, Cahid, *İslam Paleografyası : Diplomatik – Arşivcilik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 1989.
- Baltacı, Cahid, *Maarif Sistemimiz*, İslam Medeniyeti Vakfı, İstanbul 1980.
- Baltacı, Cahid, *Tasavvuf Lugatı*, Elif Neşriyat, İstanbul 1981.
- Baltacı, Cahid, Üç Allah Dostu: *Sübül Efendi, Merkez Efendi, Ramazan Efendi*, Sünbül Sinan Camii Koruma Derneği, İstanbul 1982.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
- Çetin, Şükran Çeker, *762 no.lu Üsküdar şer'iyye siciline göre H. 1317-1318/1899-1900 yılları Arasında Üsküdar Kazasında Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Erdemir, Lokman, *17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Islahat ve Yenileşme Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Erdemir, Lokman, *Sebepler ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (sosyal tarih açısından)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Gemici, Nurettin, *Selçuklu Devri Afyon Çeşmeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Hakkı, İzmirli İsmail, “Orucun ve Ramazanın Fazileti”, çev.: Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti*, 3/ 35-36, (İstanbul 1973), 21-22.

<http://ktp.isam.org.tr/> (Erişim tarihi: 31/05/2017).

<http://ktp.isam.org.tr/?url=makale/findrecords.php> (Erişim tarihi: 31/05/2017).

<http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php> (Erişim tarihi: 31/05/2017).

Köse, Fatih, *İstanbul Halveti Tekkeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010. .

Muzaffarova, Saadet, *Üsküdar Kadılığı 420 numaralı Şer'iyye Sicili Defteri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Nedzipi, Ljutfi, *XV-XVI- Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Nurja, Ermal, *Yanya Vilayeti Amed-Reft Defterlerine Göre Yanya'da Dini Kurumlar, Yapılar ve Dini Hayat (XIX yy. sonu - XX yy başları)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009. 258324.

Sağlam, Nevzat, *Havass-ı Refi'a Mahkemesi 369 nolu Kadı Siciline Göre 1815-1820 Tarihlerinde Eyüp'de Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Şafak, Nurdan, *Bir Tanzimat diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Tomakin, Ahmet Yasin, *Bursalı Mehmet Tahir ve Tarihle İlgili Eserleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

Tut, Faruk, *Osmanlılar'da İmam-Hatiplik Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

Yaman, Ayşe Peyman, *Osmanlıda Mekteplerin Ortaya Çıkışı ve Gelişmeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Yaşar, Muhammed Yusuf, *Ali Emîrî ve Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi ve Kitabeleri vesâir vesâik-i mühimme adlı eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

Yıldırım, Yavuz, *İbni Haldun'un Metodu ve Umran Teorisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.